

Şeyh Hüseyin Zâhidî ve Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye İsimli Eseri

Sheikh Hussein Zahidi and His Work Entitled Silsilat an-Nasab-i Safaviyya

Namiq Musali  **RÖR**
Sorumlu Yazar / Correspondence

Özet

Makalede Safevî dönemi müelliflerinden Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin biyografisi, çalışmaları ve özellikle de *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye* adlı eseri ele alındı. XVII. yüzyılın başlangıcında doğduğunu tahmin ettiğimiz Şeyh Hüseyin'in 1689 yılında vefat ettiği öne sürülmektedir. Kendisi XIII. yüzyılın önemli sufi lideri Şeyh Zâhid Geylânî'nin soyundan gelmektedir. Şeyh Zâhid ise Safevîlerin atası ve Erdebil Tekkesi'nin kurucusu olan Şeyh Safi'nin müşşidi ve kayın pederidir. Şeyh Hüseyin Zâhidî, Erdebil muhitinde yetişmiş, Safevî Devleti karşısında hizmetleri olmuş, Horasan'da Nurbahşiyye tarikatına bağlanmış tarihî bir şahsiyettir. Kendisinin *Beyânü'l-Esrâr*, *Sıfatü'l-Uşşâk* ve *Meşriku'l-Envâr* isimli risaleleri tasavvufa ilgilidir. Makalenin asıl konusu olan *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye* ise Safevî ailesinin soyağacını ve onların Zâhidîlerle olan münasebetlerini içermektedir. Safevî döneminin diğer tarih yazarlarından farklı olarak Şeyh Hüseyin Zâhidî, saltanatın tarihini değil, Safeviyye tarikatının tarihini kaleme almıştır. Zâhidî özellikle de Şeyh Safi, Şeyh Sadreddin, Hoca Ali Siyahpuş ve Şeyh İbrahim Şeyhşah dönemlerinde Erdebil Tekkesi'nin gelişim sürecine ışık tutmuştur. Eserde Şeyh Sadreddin'in müritlerinden olan İbn Bezzâz'ın *Safvetü's-Safâ* isimli çalışmasından yararlanılmışsa da pek çok orijinal bilgilere de yer verilmiştir. Safeviyye tarikatına ilişkin belgelerden ve şiirlerden örnekler sunulması, eserin değerini artıran özelliklerdendir. Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin söz konusu yapıtı, XVII. yüzyıl başlarında Şeyh Safi vakıflarının durumunu öğrenmek açısından da mühim verilere sahiptir. Makalede *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'nin yazma nüshaları, neşirleri, araştırılma düzeyi ve yapısı tanıtılmış, eserin telif sebepleri incelenmiş ve muhtevası değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Hüseyin Zâhidî, Şeyh Safi, Safevîler, Erdebil.

Abstract

The article discusses the biography and works of Sheikh Hussein Zahidi, one of the authors of the Safavid period, and especially his work entitled *Silsilat an-Nasab-i Safaviyya*. It is stated that Sheikh Hussein, who we estimate was born in the early 17th century, died in 1689. He is a descendant of the prominent Sufi leader of the 13th century Sheikh Zahid Gilani. Sheikh Zahid is the mentor and father-in-law of Sheikh Safi, the ancestor of the Safavids and the founder of the Ardabil dervish lodge. Sheikh Hussein Zahidi is a historical figure who grew up in the Ardabil region, served the Safavid state and was associated with the Nurbakhshiyya order in Khorasan. He is the author of works on sufism, such as *Beyan al-Asrar*, *Sifat al-Ushshaq* and *Mashriq al-Anwar*. *Silsilat an-Nasab-i Safaviyya*, which is the main topic of the article, includes the genealogy of the Safavid family and their relationships with the Zahidids. Unlike other historians of the Safavid period, Sheikh Hussein Zahidi wrote a history of the Safavid Sufi order rather than a history of the kingdom. The author has shed light on the development process of Ardabil dervish lodge, especially during the periods of Sheikh Safi, Sheikh Sadraddin, Khwaja Ali Siyahpush and Sheikh Ibrahim Sheikhshah. Although the work was based on *Safvat as-Safa* by Ibn Bezzaz, one of Sheikh Sadreddin's disciples, it also included a lot of original information. The citation of examples from documents and poems related to the Safavid order is one of the features that enhances the value of the work. The work of Sheikh Hussein Zahidi also provides important information about the position of Sheikh Safi's waqfs in the early 17th century. The article presents the manuscripts, publications, level of research and structure of *Silsilat an-Nasab-i Safaviyya*, discusses the reasons for writing the work and evaluates its content.

Keywords: Sheikh Hussein Zahidi, Sheikh Safi, Safavids, Ardabil.

Giriş

Geç Ortaçağ'da Erdebil Tekkesi Yakın ve Orta Doğu'nun ve bilhassa Batı Türklüğü'nün inanç dünyasında oldukça mühim bir rol oynamıştır. Tekkenin kurucusu Şeyh Safiyeddin İshak Erdebîlî'nin menkıbevî hayatının anlatıldığı en mühim ana kaynak olan *Safvetü's-Safâ*, adı geçen zatın oğlu Şeyh Sadreddin Musa'nın talimatı üzerine İbn Bezzâz diye bilinen Tevekkülî b. İsmail b. Hacı Muhammed el-Erdebîlî tarafından 759/1358 yılında Farsça kaleme alınmıştır. Bu hacimli eser daha sonraları Safeviyye şeyhlerinin atalarını ve erken faaliyetlerini anlatan pek çok tarihçiler için önemli bir başvuru kaynağı olmuştur.

Safvetü's-Safâ'nın etkisinin görüldüğü eserlerden biri de "Safevîlerin soyağacı" anlamına gelen *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'dir. Safevî hükümdarı Şah Süleyman'ın hâkimiyeti devrinde (1666-1694) eski bir devlet görevlisi tarafından Farsça yazılmış olan bu eserde Arapça âyet, hadis ve beyitlere ve Türkçe şiirlere de rastlanmaktadır. Eserin müellifi olan Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin şeceresi, Şeyh Safi'nin mürşidi Şeyh Zâhid Geylânî'ye kadar uzanmaktadır. Yapmış olduğu çalışma, özellikle Şeyh Safi'den sonraki Safeviyye şeyhlerinin faaliyetleri ve tekkenin gelişim süreci üzerine orijinal malumat vermesi açısından değerlidir. Yazarın aktardığı şiirler tarikatın ideolojisini araştırmak için önemli ipuçları sunarken, metinde kullanılan vesikalar da Erdebil Dergâhı'nın sosyo-ekonomik durumunu yansıtmaktadır. *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'de müellifin mensup olduğu Zâhidîler neslinin tarihine de yer verilmektedir. Hâcminin küçük olmasına rağmen önemli bilgiler içeren bu eserin Safevî tarih yazımında özel bir yere sahip olduğu aşîkârdır.

İlk kez yaklaşık yüz yıl öncesinde İngiltere'deki yazma bir nüshaya dayanılarak Berlin'de neşredilmiş olan *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*, şimdiye kadar herhangi bir dile tercüme edilmedi. Türkiye'de yapılan Safevî tarihi araştırmalarına katkı sağlamak adına ilgili eser tarafımızca Türkçeye çevrildi. Tercüme sırasında eserin mevcut üç nüshasından karşılaştırmalı bir şekilde yararlanıldı. Berlin baskısının fotokopisi daha doktora programına başladığımız 2000'li yılların başlarında Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Merkezî İlmî Kütüphanesi'nin Doğu Literatürü Bölümü'nden elde edildi. Tahran ve St. Petersburg nüshalarının elektronik kopyalarına ise 2020 ve 2021 yıllarında Prof. Dr. Ahmet Taşğın'ın aracılığıyla ulaşıldı. Eserin Türkçe çevirisinin önümüzdeki süre zarfında yayınlanacağı umudunu taşıyarak, ilgili kaynak üzerindeki tercüme ve incelemeler sırasında ulaşılan kanaatlerin bu makale çerçevesinde araştırmacı ve okurlarla paylaşılması uygun görüldü.

1. Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin Ailesi

Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin biyografisi hakkında bilgileri başlıca olarak *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye* adlı eserinin sonunda aktardığı kısa özgeçmişinden almaktayız. Kendisi, Safeviyye tarikatının kurucusu ve Safevî hanedanının atası olan Şeyh Safiyeddin İshak Erdebîlî'nin mürşidi ve kayın pederi Şeyh Zâhid Geylânî'nin soyundan gelmektedir. XIII. asrın ünlü

sufi liderlerinden ve gönül erlerinden olan Şeyh Zâhid'in veya tam adıyla Şeyh Tâceddîn İbrahim Zâhid b. Rûşen Emîr Geylânî'nin (1218-1301) ataları Horasan'dan (bugünkü Türkmenistan'ın Merv bölgesinden) Azerbaycan'ın Lenkeran yöresine gelip yerleşmişlerdir. Şeyh Zâhid'in kendisi erken gençlik döneminde Astara yöresinde Sühreverdiyye tarikatının Ebheriyye koluna bağlı Seyyid Cemaleddin Tebrîzî'ye intisap etmiş, 55-60 yaşlarında irşat faaliyetlerine başlamış, bu amaçla seyahatlere çıkmış, insanları Hak yoluna davet etmiş, binlerce mürit ve halife yetiştirmiş, gönüllerde taht kurmayı başarmıştır. Devrin sultanları, bilhassa İlhanlı hükümdarı Gazan Han (1295-1304) üzerinde büyük bir etki sahibi olan Geylânî, adı geçen padişaha âdil yönetimle ilgili öğütler vermekten çekinmemiştir. Özlü sözlerinin ve tasavvuf üzerine konuşmalarının yer aldığı menâkıbının Türkçe yazma nüshası günümüze ulaşmıştır. Yaşadığı bölgenin içtimai hayatında mühim rol alan Şeyh Zâhid, kendisinden sonra büyük bir manevi miras bırakmıştır. Türk-İslâm tarihinde büyük önem taşıyan Safeviyye, Halvetiyye, Bayramiyye, Celvetiyye vs. gibi tarikatların silsilesi bu mümtaz şahsiyete ulaşmaktadır. Lenkeran'ın Şihakeran (eski Hilyekeran) köyünde bulunan türbesi yöre halkının ziyaret yeridir (bkz. Musalı, 2019).

Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye'nin hatime kısmına bakıldığında Şeyh Hüseyin'in Şeyh Zâhid'e kadar uzanan soyağacı tespit edilebilmektedir: Şeyh Hüseyin b. Pirzade Şeyh Abdal Bey b. Şeyh Emîr b. Ağa Şeyh b. Şeyh Şerif b. Şeyh Abdülvehhab b. Şeyh Kutbeddin b. Ebû Said b. Şeyh Refieddin b. Şeyh Nureddin Hâmid b. Şeyh Hacı Şemseddin Muhammed b. Şeyh Zâhid Geylânî. Şeyh Hüseyin'in ataları XIV-XV. yüzyıllarda Safeviyye şeyhlerinin, XVI-XVII. yüzyıllarda ise Safevî şahlarının himayesi altında bulunmuşlardır. Bunların Azerbaycan'daki Muğan ovasında yaşadıkları ve oralarda toprak sahibi oldukları bilinmektedir (Zâhidî, 1343, ss. 101-106). Şeyh Hüseyin'in babası Abdal Bey, XVI. yüzyılın sonlarında Safevî hükümdarı Şah I. Abbas'ın hizmetine girerek Özbeklere karşı Horasan seferine katılmıştır. Özellikle de 1599 yılının Temmuz ayında bugünkü Afganistan topraklarında, Herat şehri civarında Özbek hükümdarı Din Muhammed Han'a karşı vuku bulmuş olan meydan muharebesinde yararlıklar göstermiştir (Türkmân, 1382, s. 572; Zâhidî, 1343, s. 107). Abdal Bey, Safevî şeyhlerinin irşat silsilesinin dayandığı Şeyh Zâhid'in soyundan gelmesi sebebiyle Şah I. Abbas tarafından Pirzade lakabıyla onurlandırılmıştır. Gerek Zâhidîler neslinin üyesi olmasından ve gerekse de devlet karşısındaki üstün hizmetlerinden dolayı Şah I. Abbas her zaman Abdal Bey'i takdir eder ve kendisine saygı gösterirdi. Bu gelişmelerin sonucunda Şah I. Abbas 9 Ekim 1600 tarihinde bir ferman vererek Abdal Bey'i Şeyh Safi vakıflarının mütevellisi tayin etmiştir. Bu atamanın ardından Erdebil'e yerleşen Abdal Bey, ömrünün sonuna kadar orada yaşamıştır (Zâhidî, 1343, ss. 107-114).

Pirzade Abdal, Safevî ordusundaki hizmetleri ve soylu bir aileden gelmesi sebebiyle aldığı bey unvanının yanı sıra ailesinin geleneksel olarak sahip bulunduğu şeyh unvanını da taşımaktaydı. Abdal Bey'in vefatının ardından Erdebil Dergâhı'ndaki müteveli makamı onun kardeşi

olan Şeyh Şerif Bey'e verilmiştir. Abdal Bey ve Şerif Bey, Şeyh Safi evkāfının gelişimi için büyük çaba sarf etmişlerdir. Onların bu yöndeki olumlu faaliyetleri sadece *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'deki bilgilerden değil, Erdebil Dergâhı'na dair arşiv belgelerinden de belli olmaktadır (Şeyhü'l-Hükemâî, 1387, ss. 80-84, 102, 110-112, 156-158, nr. 335, 337, 340, 342, 344b, 345, 347, 351, 353, 415/5, 422, 427, 430, 432, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637). Şeyh Hüseyin Zâhidî, babasının hangi yılda vefat ettiğine değinmemekteyse de onun vefatının hemen ardından müteveli makamına atanan amcası Şeyh Şerif Bey'in 18 yıllık bir süre zarfında bu görevi yürüttüğünden söz etmektedir (Zâhidî, 1343, s. 114). Buna rağmen müellif, amcasının da vefat tarihini belirtmemektedir. Dönemin vakayinamelerinde (örneğin Fazlî Bey'in *Efdalü't-Tevârih*'inde) Abdal Bey'in ismi son kez 1022 yılının Zilkade / 1613 yılının Aralık ayında geçtiği halde, Şeyh Şerif'in ismi müteveli olarak ilk kez 1026 / 1617 yılının yazında zikredilmektedir (Melville, 2020, s. 129). Arşiv belgelerinde ise Abdal Bey'in ismi son olarak 1021 yılının Şaban ayında (27.09-25.10.1612) anılmakta ve müteveli olarak Şeyh Şerif Bey'in ismine ilk kez 1026 yılının Zilkade (1617 yılının Kasım) ayından itibaren rastlanmaktadır (Şeyhü'l-Hükemâî, 1387, ss. 81-82, 110, nr. 340, 422). Maalesef 1021-1026 (1612-1617) yılları arasında sadece bir belge günümüze ulaşmıştır ve orada mütevellinin ismi geçmemektedir (Şeyhü'l-Hükemâî, 1387, s. 156, nr. 628). Fakat Şeyh Şerif Bey'in müteveli görevinin son bulunduğu tarihi, arşiv belgelerinin yardımıyla belirlemek mümkündür. Şöyle ki Şeyh Şerif Bey'in müteveli olarak isminin yer aldığı son belge 1042 yılının Muharrem ayına (19.07-17.08.1632) aittir (Şeyhü'l-Hükemâî, 1387, s.84, nr. 353). Bir sonraki seneye yani 1043 yılının Cemâziyelevvel (1633 yılının Kasım) ayına ait vesikada müteveli olarak Seyyid Ahmed Hüseyinî'nin isminden söz edilmektedir (Şeyhü'l-Hükemâî, 1387, s. 84, nr. 352). Böylece Şeyh Şerif Bey bu iki tarih arasında yani 1632-1633 yıllarında muhtemelen vefat etmiş ve böylece müteveli olarak görevi de son bulmuştur. *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'de Şeyh Şerif Bey'in bu görevi 18 yıl boyunca yerine getirdiği ifade edildiğine göre Hicri 1042-1043 tarihlerinden 18 yıl geriye gidersek, Şeyh Abdal Bey'in vefat tarihini de belirlemiş oluruz. Bu hesaba göre Pirzade Abdal, Hicri 1024 ya da 1025 tarihlerinde (1615-1616) vefat etmiş olmalıdır. Böylece Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin babasının 15-16 yıl boyunca Erdebil vakıflarının mütevellisi olduğunu söyleyebiliriz. Şeyh Safi vakıfları bu dönemde Azerbaycan'ın en mühim vakıf kurumu konumundaydı ve Safevî hanedanının ataları tarafından kurulan bir müessese olduğu için devlet katında özel bir ilgi ve himaye görmekteydi (Petruşevskiy, 1947, ss. 24-41).

2. Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin Hayatı

Şeyh Hüseyin, Safevî Devleti'nde saygın bir ailenin üyesi olması ve babasının önemli bir pozisyonda bulunması sebebiyle kendi çağına göre iyi bir eğitim almıştı. Yazmış olduğu eserlere bakılırsa Türkçe, Arapça, Farsça ve Talışçayı iyi bildiği, ayrıca tarih, ilahiyat ve edebiyat başta olmak üzere farklı ilim alanlarına vâkıf olduğu gözlemlenmektedir. Gençliğinin erken

zamanlarından itibaren Safevî ordusuna katılmış, pek çok seferlerde şahın maiyeti içinde yer almıştır. Böylece Şah I. Abbas (1587-1629), Şah Safi (1629-1642) ve Şah II. Abbas'ın (1642-1666) yakın çevresinde bulunma imkânı elde etmiştir (Zâhidî, 1343, s. 115). Ayrıca Şah Safi döneminde Şeyh Hüseyin'in amcası Şeyh Şerif Bey'in oğlu Çerağ Han Zâhidî, şahın hassa ordusunun kumandanı (*korucubaşı*) ve Erdebil valisi görevinde bulunmuştur (Münşî ve Müverrih, 1317, ss. 92, 258; Bayramlı, 2015, s. 98).

Şeyh Hüseyin'in doğum tarihi bilinmese de 1649 yılından sonra yaşlanmaya başladığı için seferlere katılmadığını ve bir nevi emekliliğe ayrıldığını zikretmesi (Zâhidî, 1343, s. 115), kendisinin en geç XVII. yüzyılın başlangıcında, belki de babasının müteveli olarak göreve başladığı sıralarda Erdebil'de doğmuş olabileceğine ihtimal vermektedir. Erdebil'e dair arşiv belgeleri üzerinde özel bir çalışma yapmış bulunan Alman doğubilimci Monika Gronke, Şeyh Hüseyin'in 1689 yılında vefat ettiğini belirtmektedir (Gronke, 1993, ss. 26, 276). Dolayısıyla dünyadan göç ettiğinde Şeyh Hüseyin'in yaşının bir hayli ilerlediği ve 90'a yaklaştığı söz konusudur.

Kendisinin uzun okumalar yaptıktan sonra 1640'lı yılların sonlarından itibaren telif faaliyetlerine başladığı görülmektedir. 1648 yılında yazdığı *Beyânü'l-Esrâr*'da "Meşhedî" nisbesiyle anılması dikkat çekicidir (Hüseyinî, 1368, ss. 316-318). Şii ortamında Meşhed ve Kerbelâ gibi kutsal şehirleri ziyaret etmiş bulunan kişilere Meşhedî ve Kerbelâî nisbeleriyle hitap edilmektedir. Bu açıdan söz konusu eserin telif edildiği tarihlerde Şeyh Hüseyin'in Meşhed'i ziyaret ettiği ve belli bir süre zarfında bu şehirde yaşadığı aşîkârdır. Horasan'da bulunduğu sıralarda o bölgede en yaygın tarikat olan Nurbahşiyye silsilesinin mürşidi Şeyh Muhammed Mümin Meşhedî'ye (ö. 1652) intisap ettiği bilinmektedir (Anzalı, 2017, ss. 74-75). Ordudan ayrıldıktan sonra babasından kendisine miras kalan arazilerin gelirleri ve devlet karşısında yapmış olduğu hizmetlerin mukabilinde aldığı tekaüt maaşı ile geçimini sağlamış olmalıdır. Kendi ifadesine göre haftada bir kez olmak suretiyle düzenli bir şekilde fukaraya ihsan sofrası açtığını göz önünde bulundurursak, emeklilik yıllarındaki yaşam şartlarının iyi olduğunu düşünebiliriz (Zâhidî, 1343, s. 115). Baba mirasına sahip çıkması için Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin Azerbaycan'a dönmesi gerekirdi. Bu yüzden kendisinin Horasan'da uzun bir süre kalmadığı ve özellikle de mürşidinin vefatının ardından oradan ayrıldığı görüşündeyiz. Böylece Şeyh Hüseyin'in çocukluk yıllarını geçirdiği Erdebil'e geri döndüğü ve hayatının geri kalan kısmını orada geçirdiği ihtimal dâhilindedir. *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'yi yazarken Erdebil Tekkesi'ne dair belgelerden, eserlerden ve sözel rivayetlerden yararlanması ve müellifin hayatta olduğu sıralarda bu kaynağın Azerbaycan'ın Eher kentinde istinsah edilmiş bir nüshasının bulunması bu varsayımı kuvvetlendirmektedir. Eserlerinden anlaşıldığı üzere kendisi de bir mutasavvıf olan Şeyh Hüseyin, dervişler topluluğu ile sıkı bir temas halinde bulunmuştur (Zâhidî, nr. 933, ss. 2, 124).

Zaten devlet hizmetinde iken ilim öğrenmeyi sürdüren Hüseyin Zâhidî, bu alanda kendini geliştirmiş ve özellikle de ordudaki görevi sona erdikten sonra ilmî faaliyetlere daha fazla zaman ayırmıştır. Dinî-tasavvufî

konularda birkaç eser telif ve tertip etmiş bulunan Hüseyin Zâhidî, aile geleneğine binaen aldığı şeyh unvanını hak ettiğini sergilemek için çaba göstermiştir. Kendisinin aynı zamanda şiir yazdığına dair bazı görüşler mevcuttur (Bâğbân, 1395, s. "be").

3. Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin Eserleri

Yazarın dört eserinin var olduğu ve hepsinin Farsça olarak yazıldığı tespit edilmektedir. Bunlardan ikisinin telif veya tertip yılları belli iken diğer ikisinin somut olarak hangi tarihte kaleme alındıkları belirsizdir.

Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin ilk çalışması olan *Beyânü'l-Esrâr*, İmam Cafer es-Sâdık'a nispet edilen yüz bölümden (bâb) ibaret *Misbâhü'ş-Şeria* adlı eserin kırk bölümünün ariflere ve sufilere özgü bir şekilde yorumlanmasını içeren bir risaledir. Müellif bu şerh eserinin bitiş tarihini ebcele hesabıyla *Menba-i füyûz* (feyizlerin kaynağı) diye ifade etmiştir ki bu da 1058/1648 yılına denk gelmektedir. Bahsi geçen kitabın bölümlerinde marifet, rıza, namaz, oruç, hac, cihat ve riyazet, iktidâ, tövbe, zikir, uzlet, samt (sessizlik), nevm (uyku), züht, takva, sıdk, vera', ihlas, tevekkül, tefviz, yakın, hubbullah (Allah'ı sevmek), hubbi fillah (Allah için sevmek), şevk, rahat, hüsnü'l-hulk (ahlak güzelliği), gaddu'l-basr (bakışı indirmek yani harama bakmamak), teklif, ahz ve atâyâ (almak ve ihsan etmek), hüzn, birrü'l-vâlideyn (anne ve babaya iyilikte bulunma), âfetü'l-ulemâ, marifetü'l-cemil, medh ü senâ, tamah, fesat, vesvese, sıfatü'd-din (dinin niteliği), haset, havf ü recâ (korku ve umut), hakikatü'l-ubûdiyet (kulluğun, bağlılığın hakikati) gibi dinî-tasavvufî konulara temas edilmiştir. Kum şehrindeki Âyetullah Maraşî Kütüphanesi'nde, Tahran'daki Melik Milli Kütüphanesi'nde, Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde, İran İslâmî Şûrâ Meclisi Kütüphanesi'nde ve İsfahan Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde söz konusu eserin yazma nüshaları bulunmaktadır (Hüseynî, 1368, ss. 316-318; Afşar vd., 1363, s. 419; Afşar vd., 1369, s. 191; Dânişpejûh, 1340, s. 3071; Dânişpejûh ve Hâkimî, 1346, s. 173; Dânişpejûh ve Hâkimî, 1362, s. 905; Hâirî vd., 1347, ss. 482-486). Meryem Ensârî, İsfahan Üniversitesi'nde *Beyânü'l-Esrâr* üzerine yüksek lisans tezi savunmuştur (Ensârî, 1389).

Sıfâtü'l-Uşşâk 1073/1662-1663 yılında irfan üzerine kaleme alınmıştır. Eserin dibaçesinde verilen bilgiye göre risalenin ismi, ebcele hesabıyla onun telif tarihini yansıtmaktadır. Yine dibaçeye binaen eser, Hz. Ali'nin; "İnsanın sûreti, mahlukat üzerindeki ilâhî delillerin en büyüğü ve Allah'ın kendi eliyle yazdığı bir kitaptır" şeklindeki kelamının şerhini ihtiva etmektedir: "Bu sıralarda Hazret'in (Hz. Ali'nin) insan-ı kâmil üzerine bu sözlerine dair muteber fâzıllardan olan üç kişinin her biri birbirinden bağımsız olarak şerh yazmışlardır. Dervişler topluluğu benden de bu konuda bildiklerimi yazmamı istediler". Dokuz bölümden ibaret risalenin bilinen üç nüshası, Tahran'daki Büyük İslam Ansiklopedisi Merkezi'nde, İran İslâmî Şûrâ Meclisi Kütüphanesi'nde ve Kum şehrindeki Âyetullah Maraşî Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir (Münzevî, 1377, ss. 165,307; Hâirî, 1376, s. 231; Hüseynî, 1365, s. 300). Hüseyin Nasîr Bâğbân bu risale üzerine bir makale yayınlamıştır (Bâğbân, 1396, ss. 172-192).

Meşriku'l-Envâr ise İbn Bezzâz'ın *Safvetü's-Safâ* adlı eserinden Şeyh Safiyeddin Erdebîlî'nin çeşitli konularda yaptığı açıklamaların derlenmesi sonucunda yazılmış olan bir eserdir. Başlıca olarak *Safvetü's-Safâ*'nın dördüncü bâbına dayanmaktadır. Altı bölüm (bâb) ve bir hatimeden oluşmaktadır. İlk bölümde Kur'ân âyetleri, ikinci bölümde Peygamber efendimizin hadisleri, üçüncü bölümde şeyhlerin sözleri, dördüncü bölümde ise irfanî şiirler üzerine Şeyh Safiyeddin'in yorumlarına yer verilmiş, beşinci bölüm Şeyh Safiyeddin'in öğüt ve yasaklarına, altıncı bölüm şeyhin nesirle söylenmiş olan kelimelerine adanmıştır. Hatimede Azerbaycan asıllı sufi şair Şirin et-Tebrîzî el-Mağribî'nin (1348-1407) 12 gazeli şerh edilmiştir. Zâhidî, bu derleme eseri "dervişler meclisine armağan olsun diye" tertip ettiğini belirtmektedir. Tahran'daki İran İslâmî Şûrâ Meclisi Kütüphanesi'nde *Meşriku'l-Envâr*'ın iki nüshası muhafaza edilmektedir (Şîrâzî ve Hâirî, 1353, ss. 602-604; Hâirî, 1376, s. 229). 933 numaralı nüsha, bir mecmua içinde ilk sırada yer alan eser olup (Zâhidî, nr. 933, ss. 1-117), ardından birkaç sayfa boşluk bırakıldıktan sonra yine Zâhidî'nin *Sıfâtü'l-Uşşâk* isimli risalesi istinsah edilmiştir (Zâhidî, nr. 933, ss. 124-133).

Yukarıda kısaca hakkında bilgiler verilen üç eserin tasavvuf araştırmacıları tarafından ayrıntılı bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Bu yönde yapılacak tetkikler, yazarın fikir dünyasına dair kapsamlı bilgilere erişmemizi sağlayacaktır. Fakat Şeyh Hüseyin Zâhidî'ye ün kazandıran en mühim eseri *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye* olmuştur. Adı geçen çalışma kendi şöhretinin önemli bir kısmını daha bir asır önce Almanya'da basılmış olmasına borçludur. Ayrıca ilk üç eserden farklı olarak *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye* sadece dinî-tasavvufî bir risale olmayıp, aynı zamanda Safevî tarihini konu ettiği için tarihçilerin büyük ilgisine mazhar olmuştur. Aşağıda bu eseri tanıtmaya ve değerlendirme çalışacağız.

4. Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye'nin Yazma Nüshaları

Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye'nin bilinen üç nüshası mevcuttur. Bunlardan birisi İngiltere'deki Cambridge Üniversitesi'nde Edward G. Browne Koleksiyonu'nda H 12 (11) numarasıyla kayıtlıdır (Browne, 1932, s. 111). Söz konusu nüsha 45 yıl boyunca İran'da yaşayıp çalışmış ve 1911'de vatani İngiltere'ye geri dönmüş olan General Sir Albert Houtum-Schindler'e mahsus olmuştur. Adı geçen şahıs, E. Denison Ross'un *On the Early Years of Shah Ismail (Şah İsmail'in Erken Yıllarına Dair)* isimli çalışması hakkında yazdığı eleştiri makalesinde *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'nin kendisine mahsus nüshasından yararlanmıştı (Houtum-Schindler, 1897, s. 115). Houtum-Schindler'in 1916 yılında vuku bulan vefatının ardından bu nüsha onun diğer kitaplarıyla birlikte ünlü müsteşrik E. G. Browne tarafından satın alınmıştır (Browne, 1917, s. 672). 26,3 x 16,5 santim ebadında olan ve 88 varaktan oluşan nüshanın her sayfasında 15 satır vardır. Güzel talik hattıyla istinsah edilen metin başlıklara ayrılmıştır. Ancak eserin sonunda herhangi bir istinsah tarihi veya ketebe kaydı bulunmamaktadır. 13a, 19a, 26b, 35b ve 80a varaklarında minyatürler yer almaktadır (Browne, 1932, s. 111). E. G. Browne, söz konusu resimlerin büyük bir sanatsal değere sahip bulunmadıklarını kabul etse de bunların belirli bir düzeyde ruhtan

ve orijinallikten yoksun olmadıkları kanaatindedir. İlgili elyazmasının müellif nüshası olmadığını belirten araştırmacı, herhangi somut bir kayda rastlamamasına rağmen bu nüshanın Şah Süleyman döneminde istinsah edildiği ihtimaline yer vermektedir (Browne, 1921, ss. 395-396).

Nüshanın başlangıcı:

الحمد لله الذي لا تدركه الشواهد، ولا تحويه المشاهد، ولا تراه النواظر، ولا تحجبه السواتر

Nüshanın sonu:

بر مفارق فقرا و عجزه مبسوط گرداند بحق محمد و آله الامجاد

Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye'nin bir diğer nüshası Tahran'daki İran Milli Kütüphanesi'nde F-1202 arşiv numaralı elyazması mecmua içinde bulunmaktadır. Zikri geçen mecmuaya iki eser dâhildir. Bunlardan ilki 1-37. sayfaları kapsayan *Istılâhât-ı Sûfiyye* adlı bir eserdir. Aslında söz konusu eser dört risaleden oluşmaktadır. 1-8. sayfalarda yer alan ilk risalede sufiler arasında spesefik anlamlara sahip bazı kavramlar izah edilmiştir. 8-12. sayfalara yazılmış olan ikinci risalede Peygamber efendimizin bazı irfanî hadisleri zikredilmiş ve ardından "el-Fakru fahrî" (Fakirliğimle iftihar ederim) diye buyurduğu kelamı yorumlanmıştır. On iki sufi kutbunu konu eden üçüncü risale 12. ve 24. sayfalar arasında yer almaktadır. 25-37. sayfaları içine alan dördüncü risalede ise sufilerin 13 sırrına temas edilmektedir (Envâr, 1369, ss. 233-235). *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye* bu mecmuanın 38. ve 240. sayfaları arasına istinsah edilmiştir. Böylece eserin Tahran nüshası toplamda 203 sayfadan ibarettir. Her sayfada 12 satır vardır. Nestalik hattıyla istinsah edilmiş, başlıklar kırmızı boyayla yazılmışlardır. Ketebe kaydından anlaşıldığı üzere söz konusu nüsha, 1099 yılının Receb / 1688 yılının Mayıs ayında bugünkü İran Azerbaycanı'nın Eher şehrinde Hacetkulu Hakkâk b. Üstâd Melik Dellâk Merâğî tarafından istinsah edilmiştir. Böylece bu nüsha, eserin elyazmaları arasında istinsah tarihi belli olan tek nüshadır. Ayrıca müellifin henüz hayatta olduğu sıralarda istinsah edilmiş olması, söz konusu nüshanın değerini artırmaktadır. Nüshanın 61., 75., 105., 116. ve 222. sayfalarına minyatürler çizilmiştir.

İlk minyatürde beyazlar giymiş ve başında beyaz sarık bulunan Şeyh Zâhid, ağaçlarla çevrili bir yerleşim yeri civarındaki deniz kenarında abdest alırken resmedilmiştir. Minyatürdeki yapıtların kırmızı tuğladan yapılmış gibi gösterildiğini gözlemliyoruz. Muhtemelen bu resimde Şeyh Zâhid'in Hazar Denizi kıyısındaki Siyaverud köyünde bulunan zaviyesi tasvir edilmek istenmiştir. Bu ilk minyatür, eserin Cambridge nüshasının ilk minyatürüyle (bkz. Melville, 2020, s. 127) konu benzerliği göstermektedir.

İkinci minyatürde Erdebil Tekkesi'nin bahçesindeki çimen üzerine döşenmiş olan kahverenkli ve desenli bir halıya oturmuş bulunan Şeyh Safi, kendi huzurunda ayak üzerinde duran iki kişi ile sohbet ederken çizilmiştir. Muhtemelen şeyhin müritlerinden olan bir başka kişi ise tekkenin kapısında durarak sohbeti dinlemektedir. Beyaz kıyafetlerin yanı sıra kahverenkli sarık ve kuşak giymiş bir şekilde tasvir edilmiş olan Şeyh Safi, sağ elinde bir kitap tutmaktadır. Erdebil Tekkesi'nin tuğladan yapılmış ve fayanslarla süslenmiş olan mimarisi minyatürde özenle işlenmiştir.

Üçüncü minyatürde Şeyh Safi'nin oğlu Şeyh Sadreddin'in iki müridiyle birlikte Gürcistan'dan gelirken bir zamanlar Gürcüler tarafından yağmalanarak götürülmüş olan Erdebil Camii'nin kapısını da geri getirmeleri yansıtılmıştır. Resme göre başı açık ve elinde asa tutmuş olan Şeyh Sadreddin çölün ortasında ilerlemekte, arkasından ise iki müridi kapıyı başları üzerine alarak götürmektedirler.

Dördüncü minyatürde Şeyh Sadreddin'in oğlu Hoca Ali'nin müridi olan bakırcı bir gencin, talebelerinden biriyle halvetten çıkmakta olan şeyhin bakışları karşısında bayılarak yere düşmesi ve onun elinden yere düşen bakır kabin yine şeyhin bakışının etkisiyle altına dönüşmesi hikâyesi konu edinmiştir. Hoca Ali'nin *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'de anlatılan bir kerametini resmeden bu minyatürde şeyh, beyaz abasının ortasına kahverenkli kuşak kuşanmış, başına beyaz sarık koymuş ve elinde kırmızı asa tutmuş halde tasvir edilmiştir. Nakkaş, Erdebil Tekkesi'nin mimari ihtişamını bu minyatüre de yansıtmaya çalışmıştır.

Son minyatürde ise 1599 yılında Herat civarında vuku bulmuş olan savaşın ardından Özbek hükümdarı Din Muhammed Han'ın atının Pirzade Abdal Bey tarafından ele geçirilerek Şah I. Abbas'a sunulması sahnesi aksettirilmiştir. Yeşil çimen üzerine koyulmuş tahtında oturan, üzerinde açık kahverenginde kaftan, başında ise kırmızı sarıkla sarılmış olan taç bulunan genç Şah I. Abbas'ın huzuruna çıkan Pirzade Abdal Bey kırmızı kaftan giymiş, başına miğfer koymuş ve beline kılıç kuşanmış şekilde tasvir edilmiştir. Abdal Bey'in arkasında, çekerek şahın önüne getirmiş olduğu düşman hükümdarının kül renginde (boz) atı çizilmiştir. Resimde Şah I. Abbas'ın huzuruna çıkarak kendi kahramanlıklarının kanıtlarını sunan beş asker daha vardır. Onların ikisi at getirmiş iken, diğer üçünün ise kesik başları kendi mızraklarının ucuna taktıkları görülmektedir. Bu resim, konu bakımından Cambridge nüshasının 80a varağında yer alan minyatürle (bkz. Browne, 1921, s. 414) benzerlik göstermektedir.

Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye bittikten sonra elyazması mecmuanın 241. sayfasına Emîr Hüsrev Dehlevî'nin bir beyti eşliğinde çizilmiş olan minyatürün ise Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin eseriyle herhangi bir bağlantısı bulunmamaktadır. İlgili minyatürde halı üzerinde oturup sohbet eden genç erkek ve kız çizilmiştir. Onların önünde bir tabak yiyecek ve bir sürahi bulunmaktadır. Ayrıca kızın yanı başında bir kadın ayakta durmaktadır.

Başından bir sayfanın eksik olduğu görülen nüshanın başlangıç kısmı şu şekildedir:

آگاه بود کی در حرم قدس تواس راه بود

Nüshanın ketebeden önceki son kısmı ise şu sözlerle bitmektedir:

بر مفارق فقرا و عجزه مبسوط گرداند بحق محمد و آله الامجاد

Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye'nin üçüncü nüshası St. Petersburg'da bulunan, Çarlık döneminde İmparatorluk Halk Kütüphanesi, Sovyetler zamanında ise Saltıkov-Şedrin Devlet Halk Kütüphanesi diye isimlendirilmiş olan Rusya Devlet Halk Kütüphanesi'nde yer alan Khanykov Koleksiyonu'nda Xan-92 arşiv numarasıyla muhafaza edilmektedir. Deri kapak içine alınan,

19 x 12,5 santim ebadında olan ve 183 sayfadan oluşan nüshanın her sayfasında 15 satır yer almaktadır. Nestalik hattıyla istinsah edilmiş olan elyazmasının başlıkları kırmızı boya ile yazılmışlardır. İstinsah tarihi belli değilse de paleografik özelliklerinden yola çıkılarak XVII. yüzyılın sonlarında ve XVIII. yüzyılın başlarında, dolayısıyla müellifin yaşadığı zamana yakın bir tarihte istinsah edildiği öne sürülmektedir (Kostigova, 1988, s. 253).

Nüshanın başından bir iki satırın eksik olduğu görülmektedir:

...ولا تراه النواظر، ولا تحببه... ای آنکه بجز تو نیست در هر دو جهان؛ برتر ز خیالی مبرا ز گمان

Nüshanın sonu ise muhtemelen kâtibin eklediği, "Bunu yadigâr kalsın diye yazdım; Ben kalmasam bile yazım (hattım) baki kalsın" anlamındaki şu beyitle son buluyor:

این نوشتم تا بماند یادگار؛ من نمانم خط بماند روزگار

St. Petersburg nüshasının sayfaları numaralandırılmadan önce elyazmasının bazı yerlerinden birkaç varağın koparak kaybolduğunu gözlemlemekteyiz. Şöyle ki 68-69. sayfalar arasında Hoca Ali'nin Emîr Timur ile Erdebil'deki buluşması ve genç bakırcının hikâyesinin, 114-115. sayfalar arasında ise Hoca Ali'nin oğlu Şeyh İbrahim Şeyhşah'ın soyundan gelenlerin anlatımı ve Şeyhşah'ın oğlu Şeyh Cüneyd'in biyografisinin başlangıcının yer alması gerekirken bu kısımlarda eksiklerin olduğu görülmektedir. Fakat daha sonra bunu fark eden başka bir kâtip, diğer bir nüshadan yararlanmak suretiyle bu eksikleri gidermeye çalışmış ve kayıp varaklardaki bilgileri özet bir şekilde 68. ve 114. sayfalara derkenar olarak yazmıştır. 70 ve 71. sayfaların arasından kopmuş olan 14 varak ise kaybolmamışsa da kitap ciltlenirken yanlış yere eklenmiş ve 89-116. sayfalar olarak numaralandırılmışlardır. Şöyle ki 70. sayfa Hoca Ali'nin ilk şiiri ile bittiği halde 71. sayfa Şeyh Cüneyd'in oğlu Şeyh Haydar'ın hayat hikâyesi ile başlamaktadır. İşte bu sayfalar arasından kopmuş varaklar ise eserin hatime kısmının ilk bölümü içine eklenmişlerdir. Ayrıca hatimenin ilk bölümünde, 116-117. sayfalar arasında yer alması gereken 5 varak da koptuktan sonra yanlış yere eklenmiş ve 127-136. sayfalar olarak numaralandırılmışlardır. Bu hususlar dikkate alınırsa St. Petersburg nüshası, *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'nin elyazmaları arasında en dağınık olan nüshadır. 21, 33 ve 62. sayfaların bir kısmı muhtemelen minyatür çizmek amacıyla boş bırakılmıştır. Zira ilgili boşluklar, Tahran nüshasındaki ilk üç minyatürün çizilmiş oldukları kısımlara tamamen denk gelmektedirler. St. Petersburg nüshasının 167. sayfasında da minyatür için yer bırakılmasına rağmen sonradan birisi 166. sayfadaki satırları bozuk bir yazıyla oraya tekrar istinsah etmek suretiyle bu boşluğu doldurmuştur. Bunların haricinde St. Petersburg nüshasının son yaprağının farklı bir el yazısı ile kaleme alındığını ifade etmeliyiz.

Eseri tercüme ederken gerek Berlin baskısından ve gerekse de Tahran ve St. Petersburg nüshalarından karşılaştırmalı bir şekilde yararlandık. Araştırmalarımız sırasında nüshalar arasında bazı farklılıkların olduğu tespit edildi. Örneğin Tahran ve St. Petersburg nüshalarında Şeyh Safi'nin vakıf emlakı ve ihtilam kelimesinin sufi terminolojisindeki anlamı üzerine verilen bilgiler Berlin baskısında yer almamaktadır (Zâhidî, F-1202, s. 68;

Zâhidî, Xan-92, s. 27). Yine Berlin baskısında yanlış biçimde yazılmış olan bazı ifadeleri diğer iki nüshanın yardımıyla bertaraf etmek mümkün olmuştur. Mesela Berlin baskısının bir yerinde Canıbek Han, sehven Reşt hükümdarı olarak takdim edilmişse de (Zâhidî, 1343, s. 42) Tahran ve St. Petersburg nüshalarında haklı olarak onun Deşt-i Kıpçak (yani Altın Orda) hükümdarı olduğu yazılmıştır (Zâhidî, F-1202, s. 99; Zâhidî, Xan-92, s. 57). St. Petersburg nüshasına göre Şeyh Hüseyin Zâhidî, Hoca Ali'nin menakıbnamesi diyebileceğimiz bir eserden yararlanmışsa da diğer iki nüshada bu bilgiye rastlanmamaktadır (Zâhidî, Xan-92, s. 65). Hoca Ali'nin bazı beyitleri Tahran ve St. Petersburg nüshalarında yer almışsa da Berlin baskısında bulunmamaktadır (Zâhidî, F-1202, ss. 128, 132; Zâhidî, Xan-92, ss. 98, 103). Aynı şekilde Berlin baskısında bulunan bazı beyitler diğer iki nüshada karşımıza çıkmamaktadır. Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin Safevî tarihine dair İskender Bey Münşî tarafından yazılmış olan vakayinameden yani *Târîh-i Âlemârâ-yı Abbâsî*'den faydalandığına ilişkin bilgi ve Şah Abbas'ın Pirzade Abdal Bey'e söylediği sözlerin bir kısmı Berlin baskısında bulunmaktaysa da diğer iki nüshada yer almamaktadır (Zâhidî, 1343, s. 107). Tahran nüshası ile Berlin baskısında Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin amcası Şeyh Şerif Bey'in Erdebil Türbesi vakıfları için bin tümen meblağında mülk satın aldığı ifade edilmişse de St. Petersburg nüshasında söz konusu meblağın 1830 tümen olduğu belirtilmiştir (Zâhidî, Xan-92, s. 181). Daha net bir rakam veren St. Petersburg nüshasının bu konudaki açıklamasını inandırıcı bulmaktayız.

Yukarıdaki örneklerden görüldüğü üzere eserin üç nüshanın her birinin belli avantajları vardır. Ancak bu nüshalar arasında Tahran'daki elyazmasının daha kapsamlı olduğu görülmektedir. Özellikle de Safeviyye şeyhlerinden İbrahim Şeyhşah'ın kendi evlatlarına miras olarak bıraktığı emlakın listesini içeren ve diğer iki nüshada yer almayan 3 Cemâziyelâhîr 851 / 16 Ağustos 1447 tarihli belgenin metninin sadece Tahran nüshasında bulunması bu bağlamda büyük önem arz etmektedir. Safeviyye'nin diğer şeyhlerine nazaran İbrahim Şeyhşah hakkında bilgilerimizin sınırlı olduğunu görmekteyiz (Musalı, 2016, ss. 9-30). Dolayısıyla adı geçen şeyh ile ilgili ortaya çıkarılan her bir vesika ve malumatın son derece büyük önem taşıdığını söylemeliyiz. *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'nin Tahran nüshası sayesinde günümüze ulaşan vesika, Şeyh İbrahim'in mal varlığı ve maddi birikimleri üzerine somut bilgiler edinmemizi sağlamaktadır. Bahsi geçen belgeye göre Şeyh İbrahim, vefatı arifesinde Erdebil başta olmak üzere Tebriz, Serab, Miyane, Meşkin, Halhal, Muğan, Karadağ vs. gibi yörelerde 28 köy (20'si tam ve 8'i kısmen), 3 bağ (2'si tam ve 1'i kısmen) ve 2 ev üzerinde mülkiyet hakkına sahipti. Şeyh İbrahim, bu emlakından dört köyü kızlarına bağışlarken, geriye kalan bütün mülkiyetini miras olarak altı oğluna bırakmıştır (Zâhidî, F-1202, ss. 144-147).

5. Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye'nin Mevcut Baskıları ve Araştırılma Düzeyi

Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye'yi Avrupa'ya Rus doğubilimci Nikolai Khanykov tanıtmıştır. Khanykov 1852 yılında *Rusya Bilimler Akademisi*

Asya Mecmuası'nda St. Petersburg nüshasına dayanarak, *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'de geçen Şeyh Sadreddin'in Gürcistan seyahatinin Farsça metnini ve bu hikâyenin Fransızca çevirisini neşretmiştir (Khanykov, 1852, ss. 580-583).

Fakat kaynak üzerinde mufassal olarak ilk araştırmalar İngiliz şarkiyatçı Edward G. Browne tarafından yürütülmüştür. Şöyle ki Browne, 1921 yılında *Büyük Britanya ve İrlanda Kraliyet Asya Cemiyeti Mecmuası*'nda yayımladığı bir makalesinde bu eseri geniş bir şekilde özetlemiş ve değerlendirmiştir (Browne, 1921, ss. 395-418). Browne'un bu çalışması hakkında *Der Islam* dergisinin 1922 yılında neşredilmiş olan 12. cildinde Franz Babinger tarafından eleştirel bir makale yayınlanmıştır (bkz. Storey, 1972, s. 896).

1924 yılında eserin Berlin'deki İranşehr matbaasında neşredilmesi Safevî araştırmaları alanına sunulmuş güzel bir armağan oldu (Zâhidî, 1343). Toplamda 116 sayfadan oluşan bu baskının ilk 6 sayfası önsöz, geriye kalan kısmı ise kaynağın metninden ibarettir. Önsözü İranşehr lakabıyla bilinen Hüseyin Kâzımzade yazmış ve bu eseri; "azametli Safevî hanedanının aslı ve nesebi ile ilgili en iyi ve en mühim kaynak" olarak nitelendirmiştir. Eserin E. G. Browne'un himmetiyle neşredildiğini belirten Kâzımzade, adı geçen İngiliz müsteşrikin, elinde bulunan yazma nüshanın fotokopisini bir mektup eşliğinde İranşehr matbaasına gönderdiğini ifade etmiştir. Önsözde Browne'un mektubuna da yer verilmiştir. Bazı araştırmacılar yanlış olarak Berlin baskısının Browne tarafından yayına hazırlandığını zannetmişlerdir (bkz. Bâğbân, 1395, s. "ayn"). Oysaki baskının önsözünde belirtildiği üzere Browne sadece eserin elyazmasının fotokopisini göndermekle yetinmiştir. Ayrıca Browne'un kendisi bu eserin neşri hakkında şu bilgiyi vermiştir: "Şimdi bu metin, bana mahsus elyazması nüshanın fotoğrafları üzerinden Berlin'deki İranşehr'in editörü Mirza Hüseyin Kâzımzade tarafından basılmıştır" (Browne, 1932, s. 111). Böylece Browne'un da itiraf ettiği üzere metnin asıl nâşiri Kâzımzade'dir. Eserin Berlin (İranşehr) baskısı 1351/1972 yılında Tahran'daki İkbâl Yayınevi tarafından tekrar neşredilmiştir (bkz. Bâğbân, 1395, s. "ayn").

Kaynağın metni Berlin'de yayımlandıktan sonra M. Fuad Köprülü, bu baskı hakkında bir tanıtım yazısı neşretmiştir. *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'yi "küçük fakat mühim eser" diye nitelendiren Köprülü, "herhalde bu metnin neşri, Safevî tarihinin başlangıcıyla yani Türk tarih-i dinîsinin bu çok mühim safhasıyla uğraşanlar için İbn Bezzâz'ın *Safvetü's-Safâ*'sıyla kabil-i kıyas olmamakla beraber yine pek kıymettardır" diye tespitlerde bulunmuştur (Köprülü, 1928, ss. 579-581). Berlin baskısına yazdığı önsözde Şah İsmail'i mutaassıp bir İran milliyetçisi olarak gösteren İranşehr (H. Kâzımzade), bu hükümdarın Hatâî mahlasıyla Türkçe şiirler yazmasını Osmanlı padişahı Sultan Selim'in Farsça şiirler yazmasına karşılık vermek amacı taşıdığını iddia etmiştir. İranşehr'in bu açıklamaları Köprülü'nün sert eleştirilerine maruz kalmıştır:

"İranşehr bundan sonra da Şah İsmail'in Hatâî tahallüs ederek Farsî şiirler söyleyen Osmanlı hükümdarı Sultan Selim'in zıddına Türkçe şiirler

söylediğini ilave ediyor. İranşehr'in bu ifadesiyle ya Safevî tarihi hakkında hiç malumatı olmadığı yahut kasden tarihî vakalardan tegâfûl gösterdiği pek sarihtir. Neslen şüphesiz bir surette Türk olan Safevî hanedanının siyâdet iddiası alelusûl uydurmaktır. Şah İsmail ara sıra Farsî şiirler söylemekle beraber en ziyade kendi millî lisanı olan Azerî Türkçesi ile şiirler yazmıştır. Çünkü ordusunun kısm-ı azamı Kızılbaş Türk kabilelerinden mürekkepti. Mürşid-i azam sıfatıyla gerek onlara gerek Anadolu'daki sâir Kızılbaş Türklere hitap ederek dinî-siyasi propaganda yapmak için Türkçe yazmıştır. Safevî saraylarında ve Safevî ordusunda Acemce değil, sarayın ve ordunun ana dili olan Türkçe hâkimdi. Hatta Azerî Türk edebiyatının inkişafı en ziyade Safevîlerin himmetiyle ve onların zamanında olmuştur" (Köprülü, 1928, s. 580).

Ayrıca Köprülü, Berlin baskısında "Şah İsmail'in Türkçe şiirlerinin fena ve yanlış tab' olunduğunu" da ekleyerek bu durumdan memnuniyetsizliğini dile getirmiştir (Köprülü, 1928, s. 581).

Bir İran milliyetçisi olan Ahmed Kesrevî, Azerbaycan'ın eski diline dair yazdığı kitapçığında başlıca iddialarını Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin eserinin Berlin baskısı üzerine kurgulamıştır. Kesrevî, *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'de Şeyh Safi'ye nispet edilen Fehlevîce (Pehlevîce) şiirlerin Farsçanın "Azerî" lehçesinde yazıldığını öne sürmüş, Eski ve Orta Çağ'da Azerbaycan halkının bu lehçede konuştuğunu savunmuştur (Kesrevî, 1352, ss. 317-374). Halbuki Şeyh Hüseyin'in yaşadığı dönemde Fehlevîce adı altında herhangi eski bir dil değil, mevcut yöresel İranî lehçeler kastedilmekteydi (Browne, 1921, s. 414). Bu durumda "Azerî" diye isimlendirilen eski bir İranî lehçenin değil, Talışçanın söz konusu olduğu şüphe götürmemektedir. Belli olduğu üzere Şeyh Safi'nin mürşidi Şeyh Zâhid, Talışların yoğun olarak yaşadıkları Lenkeran'da doğup büyümüş, Şeyh Safi'nin kendisi de uzun yıllar boyunca Lenkeran yöresinde kendi mürşidinin hizmetinde bulunmuştur. Hal böyle iken Şeyh Zâhid'in ve Şeyh Safi'nin Talışçayı bilmeleri ve hatta kendi aralarında bazen bu dilde sohbet etmeleri pek tabii idi. *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'de Fehlevîce olarak sunulan yani yöresel bir şivede yazıldığı öne sürülen şiirlerin, dönemin diğer kaynaklarında Talışça oldukları açıkça belirtilmektedir (Erdebîlî, 1375, s. 224). Ayrıca modern araştırmalar da bu şiirlerin Talışların dilinde yazıldığını göstermektedir (Miller, 1953, s. 256). Böylece Şeyh Safi'ye atfedilen birkaç rubaiden veya Şeyh Zâhid'in dilinden yazılan bir iki kelimeden yola çıkarak Safevîlerin etnik kökenini çarpıtmak, Farsçanın "Azerî" lehçesi diye bir dil uydurmak ve bütün Azerbaycan halkının da yüzyıllarca bu dilde konuştuğunu iddia etmek hiçbir temele dayanmamaktadır. Kaldı ki aşağıda belirteceğimiz üzere bu şiir parçalarının Şeyh Safi'ye ait olması ihtimali çok düşüktür.

Sovyet bilim adamı İlya Pavloviç Petruşevskiy, Safevî döneminde Azerbaycan'daki feodal düzenden söz ederken *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'den de geniş bir biçimde yararlanmış, özellikle de Şah Tahmasb'ın Zâhidî ailesi üzerine fermanının bu eserde sunulan metnini Farsçadan Rusçaya tercüme etmiştir (Petruşevskiy, 1949, ss. 164-165). Aynı araştırmacı, *XVII. Yüzyılda Erdebil Mezarının Vakıf Emlaki* adlı

makalesindeki ana tezlerini *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'nin bilgileri üzerinde inşa etmiştir (Petruşevskiy, 1947, ss. 24-41).

İranlı tarihçi Yusuf Rahimlû, bir makalesi çerçevesinde yapmış olduğu karşılaştırmalara binaen *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'de *Safvetü's-Safâ*'dan alıntılanmış olan 26 hikâye bulunduğunu tespit etmiştir. Araştırmacının kanaatine Zâhidî bunları birebir almamış, bazı değişiklik ve düzeltmeler yaparak eserine dâhil etmiştir (Rahimlû, 1351, ss. 451-457).

Amerikalı şarkiyatçı Sholeh A. Quinn, sunmuş olduğu bir sempozyum bildirisi kapsamında *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'nin Safevî tarihçiliği içindeki yerini belirlemeye çalışmıştır (Quinn, 2004, ss. 49-65). Amelia Gallagher ise Şah İsmail Hatâî'nin *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'de yer alan dört şiirini bir makale çerçevesinde İngilizceye çevirmiş ve değerlendirmiştir (Gallagher, 2011, ss. 895-911).

Tahran nüshasına dayanan Hüseyin Nasîr Bâğbân, 2016 yılında kaynağı İran'da yeniden neşretmiştir. Eserin tercümesini bitirdikten sonra söz konu yeni yayın hakkında bilgi alsak da eserin bu son baskısını elde edemedik. Yalnız giriş kısmına internet ortamında ulaşmamız mümkün oldu (Bâğbân, 1395).

Azerbaycanlı tarihçi Zabil Bayramlı, 13-15 Aralık 2018 tarihlerinde Lenkeran Devlet Üniversitesi'nde düzenlenmiş olan Doğumunun 800. Yılında Uluslararası Şeyh Zâhid Gîlânî Sempozyumu'nda *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye* üzerine sunduğu bildirisini önce makale olarak yayınlamış, daha sonra ise genişleterek kitapçık şeklinde neşretmiştir. İlgili yayınlarda Berlin baskısına dayanılarak *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'nin muhtevası özetlenmiş ve diğer kaynaklardaki bilgilerle karşılaştırılmak suretiyle Azerbaycan tarihi açısından ehemmiyeti ortaya çıkarılmıştır (Bayramlı, 2019a, ss. 97-105; Bayramlı, 2019b).

Münhasır olarak *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'yi konu eden yukarıdaki yayınların yanı sıra O. Efendiyev, M. Abbaslı, M. Süleymanov, F. Sümer, T. Gündüz, B. Javanshir, C. Aydoğmuşoğlu, G. Sarwar, W. Hinz, V. Minorsky, J. Aubin, R. Savory, M. Mazzaoui, M. Gronke, C. Melville, N. Felsefî, M. K. Yusuf-Cemâlî, A. Gaffârîferd, M. K. Rahmetî, C. Sevâkıb ve pek çok diğer araştırmacıların çalışmalarında da bu kaynaktan yararlanılmıştır. Bu durum, eserin yukarıda belirtildiği üzere tarih yazımında bir başvuru kaynağı olduğunu ortaya koymaktadır.

6. Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye'nin Kaynakları

Şeyh Hüseyin Zâhidî kendi eserini yazarken bazı kaynaklardan faydalanmıştır. Bunların başında hiç kuşkusuz İbn Bezzâz Erdebîlî'nin 759/1358 yılında tamamladığı *Safvetü's-Safâ* adlı eser gelmektedir. *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'de Şeyh Safî'nin atalarının hayatından, onun mürşit arayışlarından, Şeyh Safî'nin Şeyh Zâhid ve onun evlatlarıyla olan ilişkilerinden, Şeyh Sadreddin'in Melik Eşref Çobanî ile münasebetlerinden söz eden kısımların çoğunluk itibarıyla *Safvetü's-Safâ*'dan nakledildiği gözlemlenmektedir (krş. Erdebîlî, 1373, ss. 72-76, 94-115, 118, 133-134, 135, 135-136, 143-144, 171-172, 174-177, 225-229, 242-248, 361-362,

385, 753-755, 943-945, 1070-1086; Zâhidî, 1343, ss. 11-28, 41-42, 74-100). Fakat Zâhidî, bazen bu hikâyeleri olduğu gibi aktarmamış, imla ve anlatım tarzı açısından bazı değişiklikler yapmış veya ek izahlar getirmiştir. Örneğin Hânbelî'den bahsederken orasının kendi zamanında yani XVII. yüzyılda Urankad diye isimlendirildiğini eklemiş (Zâhidî, 1343, s. 99),¹ Altın Orda hanı Canıbek'in Azerbaycan'a seferi hakkında bazı bilgileri İbn Bezzâz'ın eserinden almışsa da bu hükümdarın Şeyh Sadreddin ile ilişkileri üzerine *Safvetü's-Safâ*'da yer almayan önemli ayrıntıları aktarmıştır (Zâhidî, 1343, ss. 42-43). Vladimir Minorsky'nin tespitlerine binaen Şeyh Hüseyin Zâhidî, *Safvetü's-Safâ*'dan bol bol yararlanmasına rağmen "kendi ailesinin rolünün altını çizer ve anlatımı kendi zamanına değin sürdürür" (Minorsky, 1954, s. 516).

Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye'de *Safvetü's-Safâ*'nın ve onun yazarının ismini anmayan Zâhidî, *Meşriku'l-Envâr*'ın dibaçesinde İbn Bezzâz'dan ve onun eserinden övgüyle söz eder: "İbn Bezzâz diye meşhur olan Rabbani âlim Mevlana Tevekkülî Erdebîlî, Hz. Şeyh'ten (Şeyh Safi'den) zuhur etmiş bulunan kerametler, harikulade haller ve tahkikler üzerine mufassal bir kitap hazırlayarak ona *Safvetü's-Safâ* ismini koymuştur" (Şeyh Hüseyin Zâhidî, nr. 933, s. 1). *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'nin bir yerinde Erdebil Tekkesi'ndeki zikir geleneğinden söz eden Zâhidî, *Makâlât* adlı eserin ismini anmaktadır ki bunun da *Safvetü's-Safâ* olduğuna kuşku yoktur. Zira *Safvetü's-Safâ*'da Şeyh Safi'nin kelimat ve tahkikatını ele alan dördüncü bâb, *Makâlât* diye bilinmektedir ve zikirle ilgili orada yer alan bilgiler Şeyh Hüseyin için kaynaklık teşkil etmiş olmalıdır (krş. Erdebîlî, 1373, ss. 488-489; Zâhidî, 1343, s. 37). *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'de Şeyh Zâhid'in vefatından bahsederken *Safvetü's-Safâ*'ya dayandığı anlaşılan Şeyh Hüseyin; "Mübarek yaşı 80'den fazlaydı ve bir diğer nüshada 85 olduğunu görmüşüm" diye bir not düşmektedir (Zâhidî, 1343, s. 93). Müellifin bu açıklaması, kendisinin birden fazla *Safvetü's-Safâ* nüshasını görüp incelediğini ortaya çıkarmaktadır.

Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin istifade ettiği bir diğer menkıbevî kaynak, Şah I. Abbas'ın 1602 yılında gerçekleştirdiği Belh seferi sırasında bulunmuş olan mecmuadır. Söz konusu mecmuanın içinde Hoca Ali'nin kerametlerini ve Emîr Timur ile ilişkilerini ele alan hikâyelere yer verilmiştir. Zâhidî, Hoca Ali'nin hayatını konu eden bölümün başlarında bu mecmuadan yararlandığını şu sözlerle ifade etmektedir: "Onun zamanında çok sayıda kerametler ve olağanüstü olaylar görülmüştür. Bu olaylar, Belh seferi sırasında gazilerin eline geçerek şerefli ve kutlu hükümdara sunulmuş olan bir mecmuadan aktarılacaktır" (Zâhidî, Xan-92, s. 65). Gerçekten de *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'de Hoca Ali'nin Dizful'daki faaliyetleri, Emîr Timur'un onunla diyalogları ve kendisine vakıflar vermesi üzerine aktarılan bilgiler (Zâhidî, 1343, ss. 46-48), bazı yazma mecmualarda zamanımıza intikal etmiş olan Hoca Ali ve Emîr Timur hikâyesi ile büyük ölçüde benzerlik göstermektedir (bkz. Leşker-nüvîs, nr. 17228/208393, ss. 91-102; Horst, 1958, ss. 23-49).

¹ Fakat modern araştırmalar Urankad'ın, Lenkeran'da bulunan Hânbelî'den farklı olarak Muğan'da yer aldığını göstermektedir (Minorsky, 1954, s. 523).

Zâhidî'nin yararlandığı ve bizzat anmış olduğu kaynaklardan biri de Şah I. Abbas döneminin ünlü tarihçisi İskender Bey Münşî'nin *Târîh-i Âlemârâ-yı Abbâsî* isimli eseridir. Şöyle ki 1599 yılında Herat civarındaki bir savaşta babası Abdal Bey'in Özbek hükümdarı Din Muhammed Han'ı yaralamasından söz eden Zâhidî, "İskender Bey Münşî'nin kaleme aldığı Safevî Tarihi'nde o muharebe ile ilgili anlatının sonunda buna işare edilmiştir" diye açıklama yapmak suretiyle kendisinin bu kaynağa baktığını ve oradan bilgi aldığını teyit etmektedir (Zâhidî, 1343, s. 107). Gerçekten de İskender Bey, bu savaş hakkında bilgi verirken Gürcü Kelûl Bey'in Din Muhammed Han'ı mızrakla yaraladığı iddiasında bulunduğuna, ancak onun bu iddiasının kabul görmediğine ve Pirzade-i Talîş Abdal Bey'in adı geçen Gürcü ile tartışarak Özbek hükümdarının kendisi tarafından vurulup yaralandığını savunduğuna ilişkin açıklama yapmıştır (Türkmân, 1382, s. 572).

Şeyh Hüseyin'in babası ve amcası uzun süre zarfında Erdebil'de mütevellî görevinde bulundukları, müellifin kendisi de bir müddet orada yaşadığı için Şeyh Safi Türbesi'ne ait vesikalara ulaşma fırsatı elde etmiş ve eserini yazarken bunların bazılarında yararlanmış. Ayrıca Safevî şeyhleri ve şahlarınca düzenlenmiş olan ve Zâhidîler ailesinin elinde bulunan bazı belgeler de Şeyh Hüseyin tarafından kullanılmıştır. *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'de tam metni sunulan belgelerin listesi aşağıdaki şekildedir:

- Şeyh İbrahim Şeyhşah'ın kendi emlakini miras olarak evlatlarına bıraktığını gösteren ikrar belgesi - 851/1447 (Zâhidî, F-1202, ss. 144-147).
- Şeyh Cafer Safevî'nin Zâhidîler hakkında vesikası - XV. yüzyılın ortaları (Zâhidî, 1343, ss. 95-96).
- Şeyh Haydar Safevî'nin Zâhidî ailesine verdiği vesika - 888/1483 (Zâhidî, 1343, ss. 103-104).
- Şah Tahmasb'ın Zâhidîler ailesinin emlaki hakkında hükmü - XVI. yüzyılın ortaları (Zâhidî, 1343, ss. 104-105).
- Abdal Bey Zâhidî'nin Erdebil'e mütevellî atanmasına ilişkin Şah Abbas'ın fermanı - 1009/1600 (Zâhidî, 1343, ss. 108-111).
- Şah Abbas'ın Erdebil mütevellisi Abdal Bey'e gönderdiği hüküm - 1010/1601 (Zâhidî, 1343, ss. 114).

Yukarıda anılan belgelerden ikisinin tarihi kaynak metninde yanlış bir biçimde belirtilmiştir. Şöyle ki Şeyh Cafer XV. yüzyılda yaşadığını halde onun hazırlamış olduğu vesikanın 945 / 1538-1539 tarihli olduğu iddia edilmektedir. Ayrıca Şah Tahmasb'ın fermanının 966 / 1559 yılında kaleme alındığını öne süren Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin bu konuda yanlış olduğunu görülmektedir. Zira belgede anılan, kendisine hitap edilen ve o sıralarda hayatta olduğu anlaşılan Şah Tahmasb'ın kardeşi Behram Mirza 956/1549 yılında 32 yaşında iken vefat etmiştir (Savory, 1980, s. 59). Böylece bahse konu fermanın Behram Mirza'nın ölüm tarihinden sonra değil, önce yazılması gerekirdi.

Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye'de bu altı belge dışında bazı evrakın da kısa içeriği aktarılmıştır. Şeyh Safi'nin hayatının sonlarında vakıf emlakine dair tertip edilmiş bulunan vesikalar, 737/1337 tarihinde Şeyh Safi'nin

oğullarının baba mirasını kendi aralarında paylaştırmalarına yönelik belge (Zâhidî, F-1202, ss. 86-88; Zâhidî, Xan-92, ss. 45-46), 1357 yılında Altın Orda hanı Canıbek'in isteği üzerine Şeyh Sadreddin'in ve müritlerinin emlakine dair hazırlanmış olan tomarlar, Emîr Timur'un Hoca Ali'ye verdiği iddia edilen vakfiye, Şah I. İsmail'in Zâhidî ailesine verdiği imtiyazları içeren fermanlar, XVII. yüzyıl başlarında Erdebil Türbesi evkâfının durumuna dair istatistik verileri yansıtan resmî kayıtlar bu konuda birer örnek olarak gösterilebilir (Zâhidî, 1343, ss. 43, 48, 104, 111). Zâhidî bu belgelerin bazılarının bizzat orijinalini görürken bazılarının içeriğine de Şah Tahmasb'ın emrine binaen 975/1567-1568 yılında Zeynelabidin Ali Abdi Bey Şîrâzî tarafından tertip edilen *Sarîhü'l-Mülk* aracılığıyla ulaşabiliirdi.

Şeyh Hüseyin Zâhidî hikâyeci kaynakların ve vesikaların yanı sıra edebî eserlerden de faydalanmıştır. Şöyle ki yazar, Hoca Ali ve Şah Hatâî'nin şiir divanlarını gördüğünü ve bu iki şairin bazı şiirlerini onların divanlarından seçerek kendi eserine dâhil ettiğini açıkça dile getirmiştir (Zâhidî, 1343, ss. 50, 68). Ahmed Kesrevî, Şeyh Safî'ye nispet edilen şiirlerin Şeyh Hüseyin tarafından bir kitap veya şiir mecmuasından alıntılandığını öne sürmüştür. Bu açıklama bizce makul görünmektedir. Fakat Kesrevî'ye göre Fehlevîce (aslında Talışça) rubailerin ardından yer alan Farsça açıklamaları da Şeyh Hüseyin kullanmış olduğu mecmuadan alıntılanmıştır (Kesrevî, 1352, s. 348). Oysaki Zâhidîler ailesi XVII. yüzyıl kaynaklarında Talış diye anılmaktadır ve Şeyh Hüseyin'in kendisinin de Talışçayı bildiğine kuşukumuz yoktur. Böylece hem Talışçayı bilen hem de kendisi bir sufi olan Şeyh Hüseyin'in, bu irfanî şiirleri yorumlamayı başarması hiç şaşırtıcı değildir. Bunların yanı sıra Zâhidî, Şeyh Sadreddin'in müritlerinden olan Kasım-ı Envâr'ın divanını da görüp okumuş olmalıdır. Zira *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'de adı geçen şairin Şeyh Sadreddin için söylediği bazı beyitler aktarılmaktadır (Zâhidî, 1343, s. 41).

Zâhidî, ilk Safevî şeyhleri hakkında halk arasında dolaşan bazı sözel rivayetleri de kendi eserine dâhil etmiştir (bkz. Gronke, 1993, s. 26). Şeyh Sadreddin'in Gürcistan seferi ile hac ziyaretinin anlatımı, Hoca Ali'nin müridi olan bakırcı gencin hikâyesi bu tarz sözel rivayetlere dair birer örnek teşkil etmektedirler (Zâhidî, 1343, ss. 43-45, 49). Ayrıca ailesinden duyduğu bazı anılar (örneğin Şirvan'ın Osmanlılar tarafından zaptı sırasında Zâhidî ailesinin karşılaştığı zorluklar, babasının Şah I. Abbas ile sohbetleri vs.) ve Erdebil'de yaşadığı müddette babasının gerçekleştirdiği imar faaliyetlerine ilişkin kişisel gözlemleri de Şeyh Hüseyin'in eserine yansıtmışlardır (Zâhidî, 1343, ss. 105-108, 111-114).

7. Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye'nin İçeriği ve Tarihi Değeri

Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye, Safevî hükümdarı Şah Süleyman'ın döneminde (1666-1694) kaleme alınmıştır. Bazı Batılı araştırmacılar Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin bu eseri 1679 yılında tamamladığını belirtmişlerse de bu görüşü ispat etmek için herhangi bir delil ortaya koymamışlardır (Newman, 2006, ss. 99, 141; Marcinkowski, 2012, s. 180). Eserin metninde telif tarihine ilişkin hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak Tahran nüshası 1099/1688 yılında istinsah edildiğine göre eser bu tarihten önce yazılmış olmalıdır.

Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye; dibaçe, 15 bölüm (fasıl) ve hatimeden oluşmaktadır. Eserin bölümleri aşağıdaki şekilde sıralanmıştır:

- Dibaçe (Zâhidî, 1343, s. 8).
- Şeyh [Safiyeddin]'in (k.s.) nesebi hakkında bölüm (Zâhidî, 1343, s. 10).
- Hz. Şeyh [Safiyeddin]'in arayışları ve Şeyh Zâhid'in (k.s.) hizmetine ulaşması hakkında bölüm (Zâhidî, 1343, s. 16).
- Şeyh Safiyeddin'in (k.s.) kutuplar ve arifler mürşidi Şeyh Zâhid'e (k.r.) ulaşması (Zâhidî, 1343, s. 21).
- Dünyanın mürşidi ve hakikati bilen evliyanın mirasçısı olan Şeyh Sadrü'l-mille ve'd-din b. Hz. Şeyh Safiyeddin'in – Allah onların sırrını kutsasın – ahvalinin açıklanması hakkında bölüm (Zâhidî, 1343, s. 39).
- Ariflerin sultanı, salıkların burhanı, ermişlerin önderi ve büyük Safevî şeyhlerinin en seçkini olan Sultan Hoca Ali'nin (k.s.) ahvalinin açıklanması hakkında bölüm (Zâhidî, 1343, s. 45).
- Hakikat ve tarikat remizlerinin kâşifi olan, Allah katından destek alan ve Şeyhşâh diye bilinen Şeyh İbrahim b. Sultan Hoca Ali'nin (k.s.) ahvalinin açıklanması hakkında bölüm (Zâhidî, 1343, s. 65).
- Safevî sultanlarının yüce hazretlerinin cediti olan tarikat arifi ve hakikat kâşifi Şeyh Cüneyd'in (rh.a.) evlatlarının özet ve muhtasar bir şekilde açıklaması hakkında bölüm (Zâhidî, 1343, s. 66).
- Kutupların kutbu olan Sultan Haydar'ın (k.s.) ahvalinin açıklanması hakkında bölüm (Zâhidî, 1343, s. 67).
- Cemşid'e eş değer bir şah olan, cenneti mesken edinmiş bulunan, on iki imamın – onlara Allah'ın selamı olsun – mezhebini yaygınlaştıran Şah İsmail Bahadır Han'ın ahvalinin açıklanması hakkında bölüm (Zâhidî, 1343, s. 68).
- Şah Tahmasb hakkında bölüm (Zâhidî, 1343, s. 72).
- Şah II. İsmail ve Sultan Muhammed Hudabende hakkında bölüm (Zâhidî, 1343, s. 72).
- Şah I. Abbas hakkında bölüm (Zâhidî, 1343, s. 73).
- Şah Safi hakkında bölüm (Zâhidî, 1343, s. 73).
- Şah II. Abbas hakkında bölüm (Zâhidî, 1343, s. 73).
- Şah Süleyman hakkında bölüm (Zâhidî, 1343, s. 73).
- Hatime (Zâhidî, 1343, s. 74).

Kaynağın dibaçesinde hamdele ve salvelenin ardından müellif, büyük saygı ve sevgiyi ihtiva eden lakaplarla andığı Şeyh Safiyeddin'in ve onun "şanlı ve ulu evlatlarının hayırlı ahvali üzerine bir risale tertip etmeyi" amaç olarak belirlediğini öne sürmektedir. Safevî tarihçilerinin bu sülale üzerine çok sayıda eserler verdiklerini itiraf eden yazar, kendi risalesinde o zamana kadar "az dikkat edilmiş olan bazı davranışları, durumları ve gizemleri özetlediğinin" altını çizmektedir (Zâhidî, 1343, s. 9). Şeyh Hüseyin, diğer tarihçilerin ihmal ettikleri konuların hangileri olduğunu açık bir şekilde ifade etmemişse de onun eserini incelediğimizde bu konuların başında Safevî şeyhlerinin irfanî görüşleri, tarikat âdâbı ve Erdebil Tekkesi'nin kuruluşu ve gelişimi yolundaki faaliyetlerinin geldiğini görmekteyiz. Şöyle ki Şeyh Hüseyin, diğer tarihçilerden farklı olarak siyasetin ve savaşların tarihini değil, tekkenin ve tarikatın tarihini yazmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'yi; "Safevîlerin siyasi karakterinden çok manevi karakterini ele alan ve bu nedenle ailenin

egemen güce ulaşmadan önceki tarihine sonrasına göre çok daha fazla yer ayıran kitap" diye nitelendiren Edward G. Browne'un son derece haklı olduğunu belirtmek gerekmektedir (Browne, 1921, s. 416).

Yine dibaçede zamanın hükümdarı olan Şah Süleyman Safevî'yi öven müellif, eserini padişaha sunma fırsatı elde edeceğine dair umudunu dile getirmekte ve bunun "Zâhidî soyundan gelen muhlislerin yüce Safeviyye sülalesine yönelik kadim hukukunun ve hizmetkârlığının bir kez daha hatırlanmasına" bir vesile olacağına ilişkin inancını ifade etmektedir (Zâhidî, 1343, s. 10). Böylece eserin yazar tarafından açıklanmış olan iki telif sebebi vardır: Bunlardan birisi Safevî hanedanı atalarının hayat ve faaliyetlerine dair tarih eserlerinde yer almayan bazı hususların anlatılması, diğeri ise Zâhidî ve Safevî aileleri arasında yüzyıllar boyunca süregelen bağlılık, vefa ve sadakat esaslarına dayalı ilişkilerin bir daha hatırlatılmasıdır. Zikredilen birinci telif sebebi, Safevîlerin kendisine ve soyuna yapmış oldukları iyilikler karşılığında yazarın bu hanedana şükranlarını sunmasına fırsat vereceği gibi, ikinci telif sebebi de Safevî padişahı ve yönetimi katında Zâhidîler soyunun unutulmasını engelleyecek ve bu aileye yönelik dikkat ve ilginin artışına yol açacaktır.

Fakat bize göre risalede açıkça beyan edilen bu hususların yanı sıra üçüncü, gizli bir telif sebebi daha vardı. Şöyle ki XVII. yüzyılın ikinci yarısı Safevî Devleti'nde resmî din adamları ile sufiler arasında gerilimin tırmanması ile karakteristik olan bir dönemdi. Nitekim henüz II. Abbas zamanında (1642-1666) dogmatik ulema ile sufiler arasında çıkan tartışmalar Şah Süleyman'ın saltanat yıllarında (1666-1694) daha da keskinleşmişti. Kaynakların tanıklığına göre bu dönemde bazı radikal mollalar minbere çıkarak sufilerin kanının akıtılmasının meşru olduğuna dair konuşmalar yapmakta, bu tarz açıklamaların zaman zaman taraflar arasında kavga ve dövüşle sonuçlandığı görülmektedir. Fakat tasavvufun kesin bir şekilde bastırılması ve Muhammed Bâkır Meclisî'nin yön verdiği resmî ulemanın sufiler üzerinde zaferi Şah Sultan Hüseyin'in iktidarı döneminde (1694-1722) gerçekleşti (Arjomand, 2016, ss. 181-182; Savory, 1980, ss. 237-238). Neticede tasavvuf, "sufi kökenli bir hanedanın (Safevîlerin) saltanatının sonunda marjinal bir varoluş biçimine zorlandı" (Nasr, 1974, s. 279). Böylece *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'nin kaleme alındığı Şah Süleyman devri, sufilerle mollalar arasında bazen fiziksel çekişmelere kadar varan ideolojik mücadelelerin yoğun olarak yaşandığı bir zamandı. Bu, İslâm tarihinin muhtelif aşamalarında ulema ve mutasavvıflar arasında görülen fikrî tartışmalardan çok farklı bir mücadele süreciydi. Aslında ideolojik olarak tasavvuf alt yapısı üzerine kurulmuş bulunan Safevî Devleti'nde zamanla gücünü artıran ve üst konuma yükselen Şii ulema şimdi artık sufilere son darbeyi indirmeye hazırlanmaktaydı. Bu plana göre sapkın ilan edilen sufiler dinî çerçevenin dışına itilecek, böylece devlet ve toplum nezdinde sahip bulundukları saygınlık ve itibarlarını kaybedecek, manevî, siyasi, sosyal ve ekonomik alanlardaki etkilerini sürdüremeyeceklerdi. Onların geride bırakacakları boşluğu ise Şii ulema hızlı bir şekilde dolduracak, devlet yönetiminde ve ülke hayatında çok daha fazla söz hakkına sahip olacaktı.

İşte sufi gelenekten gelen, derviş topluluğu içinde saygın bir konuma sahip bulunan Şeyh Hüseyin Zâhidî, Safevîlerin soyağacına ilişkin risalesini böylesine ideolojik çekişmelerin yaşandığı gerilim dolu bir ortamda kaleme almıştı. Aslında onun bu çalışması, dogmatik ulemaya karşı bir itiraz, hatta bir direniş girişimiydi. Kendisinin belirttiği üzere; "geçmişteki lütufları, ihsanları ve sevinçleri hatırlayan ve bu tatlı anıları aktarmayı amaç edinen" Zâhidî, bu ideolojik çatışma muhitinde Safevî hanedanının sufi mazisini ana hatlarıyla bir kez daha hatırlatma ihtiyacı hissetmişti (Zâhidî, 1343, s. 10). Risale aynı zamanda Safevî şahının bu tartışmalardaki tutumunu etkileme amacı taşımaktaydı. Özellikle de Safevî şeyhlerinin dilinden söylenen şiirlerde resmî din adamlarının görüşlerine ters düşen unsurların bulunması, bu görüşleri sapkınlık olarak nitelendiren ulemaya karşı âdeta meydan okuma anlamına gelmekteydi. Bu bağlamda *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'de Şeyh Safi'nin oğlu Şeyh Sadreddin'e atfedilen aşağıdaki şiir dikkat çekicidir:

صوفی صافی دلم ساز انا الحق میزند
 نه بتقلید و ریا الله مطلق میزند
 با ده‌های لا یزالی خوردم از خم صفا
 هایهوی این دلم بر طاق ازرق میزند
 هر که او طالب بود روزی بمطلوبی رسد
 هر که طالب نبود او از دور بقیق میزند
 جرعه نوشیده‌ام روز الست از دست حق
 تا ابد جان و دلم الله صدق میزند

هر که او مرشد ندارد کی تواند راه رفت
 پر تیغ معرفت بر فرق احمق میزند
 گر نو خواهی بشنوی سر انا الحق هر زمان
 صدر دین ابن صفی دایم دم از حق میزند

*Saf kalpli bir sufiyim, Ene'l-Hak sazını çalarım,
 Taklit ve riya ile değil, mutlak bir şekilde Allah derim.*

*Sefa küpünden ebediyet badeleri i mi im,
  u kalbimin gürültüsü gökyüzünün kubbesine ulaşır.
Talip olan her bir kimse bir gün maksadına ulaşır,
Talip olmayan bir kimse ise uzaktan boş boş konuşur.
Elest gününde Hakk'ın elinden öylesine bir yudum i mi im ki,
Ebediyen canım ve kalbim; "Gerçek olan Allah'tır" diye haykırmaktadır.
M r  di olmayan bir kimse yolu nasıl bulabilir ki?!
Marifetin keskin kılıcı ahma ın kafasına iner.
Eğer sen Ene'l-Hak sırrını duymak dilerse her zaman  unu bil ki,
Safi'nin oğlu Sadreddin daima Hak'tan dem vurur (Zâhidî, 1343, s. 39-40).*

Eserin fasıllara ayrılmış olan asıl metnine  eyh Safi'nin Hz. Ali'ye kadar uzanan soya acının aktarımı ile ba layan Zâhidî, akabinde Firuz ah Zerrink lah'tan itibaren Safevî sülalesinin atalarının kısa biyografilerine yer vermektedir. Eserin önemli bir kısmını  eyh Safi'nin hayatı ve faaliyetlerinin anlatımı kapsamaktadır. Şeyh Safi'nin ebeveyni, onun çocukluk ve gençlik yılları, m r  t arayışları,  eyh Zâhid'in hizmetine girmesi, bu zat ile olan ilişkileri ve nihayetinde Erdebil merkezli Safeviyye tarikatını kurarak halk arasında ve devlet katında itibar gören bir m r  de dönüşmesi gibi hususlar *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'ye belirgin bir şekilde yansımı lardır. Ardından  eyh Sadreddin, Hoca Ali Siyahpu ,  eyh İbrahim  eyh ah,  eyh Cüneyd ve  eyh Haydar gibi Safeviyye  eyhlerine dair başlıca biyografik bilgiler sunulmuştur. Safeviyye  eyhlerinden farklı olarak Safevî  ahlarının hakkında malumat oldukça kısa tutulmuş, onların sadece hayatta bulundukları ve hüküm sürdükleri tarihler belirtilmekle yetinilmi tir. Edeb  faaliyetleri üzerine bilgiler ve şiirlerinden örnekler sunulmuş olan  ah İsmail Hatâî bu bağlamda bir istisna teşkil etmektedir. Dikkate değer bir diğer husus,  eyh Haydar'dan sonra oğlu Sultan Ali'nin  eyhlik dönemine yer verilmemesidir.

Eserin hatime kısmı fasıl diye isimlendirilen    bölümden ibarettir. İlk b l mdde  eyh Zâhid ile  eyh Safi arasındaki münasebetler (Zâhidî, 1343, s. 74), ikinci b l mdde  eyh Safi'nin  eyh Zâhid evlatlarına sevgi ve desteği (Zâhidî, 1343, s. 93),     nc  b l mdde ise  eyh Safi evlatlarının  eyh Zâhid evlatlarına himayeleri konu edinmiştir (Zâhidî, 1343, s. 100). Aslında hatime kısmı, Safevîlerin tarihinden daha çok Z hid lerin tarihine adanmıştır. Risalenin sonunda yazar kendisinin kısa  zge mi ine yer vermiştir (Zâhidî, 1343, s. 115).

Sholeh A. Quinn ve Charles Melville'in tespitlerine binaen *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*, Safevî tarih yazımının tarih,  ecere, şiir, menkibe ve in   gibi birçok unsurunu barındırmaktadır (Quinn & Melville, 2012, s. 235).

Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye, her şeyden önce Safeviyye  eyhleri sülalesinin ayrıntılı soya acını aktarması açısından önem arz etmektedir. Şöyle ki şeyhlerin özellikle de erkek evlatlarının isimleri ve onların soyundan gelen kişiler, bunların bazılarının meslek ve görevleri üzerine  eyh Hüseyin Zâhidî kadar mufassal bilgi sunan müelliflerin sayısının çok sınırlı olduğunu ifade etmeliyiz. Safevî döneminin birçok tarihçileri gibi Zâhidî de bu hanedanı bir taraftan seyyid diye nitelendirirken, öte yandan da onların

Türk olduklarına vurgu yapmıştır (Zâhidî, 1343, ss. 19-20). Böylece yazar, Safevîlerin Türkleşmiş bir seyyid ailesi olduğunu düşünmektedir.

İkincisi, ele aldığımız risale, düşünce tarihi bakımından ehemmiyeti haiz olup, Safeviyye tarikatının âdâbı, ideolojisi, bilhassa Şeyh Safi, Şeyh Sadreddin, Hoca Ali ve Şah Hatâî'nin dinî-tasavvufî görüşleri, dervişlerin yaşam tarzı ve muhiti hakkında önemli ipuçları içermektedir. Erdebil sufilerinin manevi gelişim için izledikleri yol hususunda verilen bilgiler buna bir örnek teşkil etmektedir:

"Hz. Şeyh [Safiyeddin]'in (k.s.) taliplerinin izledikleri yol (*tarika-i süluk*) şöyledir ki öncelikle kışın başlangıcında erbaine girerler. Bunun yanı sıra Zilhicce ayının ilk on gününde ve mübarek Ramazan ayının son on gününde ise uzlete çekilirler. Her gün devamlı olarak yüksek sesle (*cehrî*) zikir yapar, bunu sabah (*subh*) vaktinde ve akşam vakti Mağrib namazı öncesinde bir saat boyunca gerçekleştirirler. İkinci namazının ardından ise Kur'ân okurlar. Zikirde ilk defasında Lâ ilâhe illallah Hak kelime-i tayyibesini söyler, zikr-i has diye bilinen ikinci defasında ise Allah Hak derler. *Makâlât*'ta anılan ikinci bir zikir daha var ki onun telkini ise gizli kalp zikrinden ibarettir. Bunun kuralı *çehâr-darb* (dört vuruş) zikrinin kuralına yakındır.² [Talip tarafından] ilk başta bir zikir söylenirken onun etkisi zamanla azaldığından dolayı üstad-ı kâmilin o zikre son verip [talibe] eskisinden daha etkili olacak başka bir zikri öğretmesi gerekmektedir... Riyazete çekilen taliplerin yemeği buğday lapası (*halîm gendüm*) idi ve çoğu zaman oruç tutmaya devam ederlerdi" (Zâhidî, 1343, ss. 36-37).

Üçüncüsü, *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*, XIII-XVII. yüzyıllarda Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik hayatı, özellikle de Erdebil Dergâhı'nın vakıf müessesesinin gelişimi, Erdebil ve çevresinde yürütülen imar faaliyetleri, feodal topluma özgü toprak mülkiyeti şekilleri, vergi ve yükümlülükler gibi meselelerin araştırılmasına fırsat veren muhtevaya sahiptir. Safevî döneminde Azerbaycan'ın ekonomik durumunu ve buradaki feodal düzeni tetkik etmiş bulunan İlya Pavloviç Petruşevskiy'e göre; "*Silsiletü'n-Neseb*'in ele alınan meseleye ilişkin başlıca değeri bu eserde sunulan belgeler, yazarın babası ve Erdebil Türbesi'nin vakıf emlakinin mütevellisi olan Şeyh Abdal Zâhidî'nin işletmecilik faaliyetlerinin anlatımı ve ilk Safevî şeyhlerinin mülkiyetine dair bazı bilgiler içermesi ile alakalıdır" (Petruşevskiy, 1949, s. 38). Bu bakımdan *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'de XVII. yüzyılda Şeyh Safi vakıflarının hasenatına dair yer alan istatistiksel bilgiler dikkate şayandır:

"Feyiz bahşeden müessesenin (Safeviyye vakıflarının) tevliyeti adı geçen şahsa (Abdal Bey'e) havale edildikten sonra oranın gelişmesi ve güzelleşmesi için son derece büyük bir çaba sarf etti. Gerekli malzeme yetmezliği yüzünden çoğu zaman yetersiz kalan hayrat sofrası tam bir revnak buldu ve daima havichanede³ bir yıllık ihsan sofrası malzemesi bulundurulmaya başlandı. Mübarek gün ve geceler dışında ihsan sofrasına her gün 130

2 Kalbin çehâr-darb veya çârdarb ile zikretmesi terimi Kalenderîler arasında kullanılmaktadır (Yazıcı, 1993, s. 226-227).

3 Vakıf kurumunun erzak teminatı havichane tarafından sağlanıyor, orada çalışan görevlilere ise havicdar deniyordu.

batman pirinç, 47,5 batman et ve 27 batman yağ sarf edilmeye başlandı. Feyiz bahşeden mutfağın bir yıllık ihsan sofrasının toplam harcamaları ise şöyledir: 50000 batman pirinç, 10300 batman yağ, 20000 batman et, 200 batman bal, 5290 batman pekmez, 1464 batman nohut, 3000 batman tuz, 300 batman mum, 1464 batman soğan, harîse (keşkek) aşısı için 60 çâreke buğday, 36000 batman un, 100 batman içyağı, 50 batman şeker, buna uygun bir biçimde odun, harîse için 4000 batman et" (Zâhidî, 1343, s. 111).

Dördüncüsü, Şeyh Hüseyin'in risalesi Azerbaycan edebiyatı tarihi çerçevesinde çarpıcı örnekler sunmaktadır. Şöyle ki söz konusu eserde Şeyh Safi'ye atfedilen Talışça ve Farsça nazım parçalarına, Şeyh Sadreddin ve Hoca Ali'nin Farsça, Şah Hatâî'nin ise Türkçe şiirlerine yer verilmektedir. Bunların arasında Şeyh Safi'ye ait olduğu iddia edilen şiirlerin gerçekten adı geçen şeyh tarafından yazılıp yazılmadığı konusunun tartışmalı olduğunu belirtmek gerekir. Şöyle ki bazı eserlerde Şeyh Safi'nin Türkçe, Farsça ve Talışça şiirlerine rastlanmaktaysa da kendisi hakkında en önemli ana kaynak olan *Safvetü's-Safâ*'da şeyhin 727/1327 tarihinde Emîr Çoban'ın Ebû Said'e karşı ayaklandığı ve akabinde öldürüldüğü sıralarda Bağdat'tan dönerken söylediği; "Nevbet-i Çobanîyân âmed be-ser" (Çobanîlerin dönemi sona erdi) şeklindeki Farsça mısra haricinde hiçbir şiirin müellifi olmadığına altı çizilmektedir (Erdebîlî, 1373, s. 729).⁴ Böylece Şeyh Safi'ye ait olduğu öne sürülen şiirler bu mürşidin kendisi tarafından değil, müritleri tarafından yazılmış veya söylenmiş olmalıdırlar. Ancak her hâlükârda bu edebî örneklerin Safeviyye tarikatının ideolojisini yansıttıkları da gözden kaçmamalıdır. Şeyh Sadreddin'in ve Hoca Ali'nin *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'de sunulmuş olan şiirlerine diğer kaynaklarda rastlamıyoruz. Şah Hatâî'nin *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'de yer alan şiirlerine gelince, bunların metni ile şairin basılmış divanlarının metinleri arasında farklılıklar görülmektedir. Örnek olarak aşağıdaki gazeli gösterebiliriz:

*Menim bu tendeki canım Ali'dir,
Menim hem din ü imanım Ali'dir.
Gece gündüz gezerim ravzasında,
Menim ravza-yı rıdvânım Ali'dir.
Hasan ile Hüseyin'in bahçesinde
Menim bülbül-i hoş-hânım Ali'dir.
Menem bir katre su şahın yolunda,
Menim derya-yı ummanım Ali'dir.
Hacılar hacceder Hannân ü Mennân,
Menim Hannân ü Mennân'ım Ali'dir.
Mana bu defter ü divan gerekmez,
Menim defter ü divanım Ali'dir.
Yüzün mushafına bende Hatâî,
Beyan-ı ilm-i Kur'ân'ım Ali'dir (Zâhidî, 1343, s. 69).*

Söz konusu gazel, Muhsin Macit tarafından neşredilmiş olan Hatâî Divanı'nda şu şekilde yer almaktadır:

⁴ Ahmed Kesrevî (1352, ss. 346-347), hiçbir ciddi delil öne sürmeksizin *Safvetü's-Safâ*'daki bu bilgiye kuşkuyla yaklaşmıştır.

Menem bir ten velî cânum 'Alîdür
Damarumda gezen kanum 'Alîdür.
Mana bu defter ü dîvân gerekmez
Menüm defterle dîvânım 'Alîdür.
Menem bir katre su anun yanında
Menüm deryâ-yı 'ummânım 'Alîdür.
Menem Ya'kûb-ı ser-geşte cihânda
Menüm Yûsuf-ı Ken'anım 'Alîdür.
Bu söz 'Alî sözüdür ey Hatâyî
Menüm bu sözde üstâdım 'Alîdür (Şah İsmail, 2017, s. 302).

Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye'de siyasi tarih üzerine bilgiler son derece sınırlıdır. Çobanîlerden olan Melik Eşref'in mezalimi ve Altın Orda hanı Canıbek tarafından öldürülmesi gibi konularda aktarılan malumat orijinal olmayıp, *Safvetü's-Safâ*'dan alıntılanmıştır. Siyasi tarih açısından Emîr Timur hakkında değerlendirmeler ve Şah I. Abbas ile Din Muhammed Han Özbek arasındaki savaşın anlatımı az çok dikkat çekmektedir (Zâhidî, 1343, ss. 46-48, 106-107). İşin ilginç tarafı, ilk Safevî şeyhlerinin mistik görüşlerine ve kerametlerine odaklanan Zâhidî'nin Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar gibi Safeviyye şeyhlerinin maceralarına, savaşlarına ve politik iddialarına, Şah İsmail'in fetihlerine ve diğer Safevî şahslarının askerî ve siyasi faaliyetlerine detaylı bir biçimde yer vermemeyi tercih etmesidir. Böylece *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*, "Safevî ailesinin siyasi-Şii yönlerinden ziyade dinî-tasavvufî tarihi ile ilgilenmektedir" (Mazzaoui, 1972, s. 52). Risalenin sonunda Bağdat'ın tekrar Safevîlerin eline geçeceğine dair umutlarını ifade eden Şeyh Hüseyin'in bu açıklaması (Zâhidî, 1343, s. 115), 1639 Kasr-ı Şirin Muahedesi'nin üzerinden onlarca yıl geçtikten sonra bile Safevî Devleti'nin idari kadrosuna yakın olan şahıslar arasında Arap Irakı'ndan vaz geçilmediğini ve Osmanlı'ya karşı yeni savaşlarda zafer hayalleri kurulduğunu göstermektedir.⁵

Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye yazıldıktan sonra Safevî döneminin diğer müelliflerinin ilgisini çekmiş ve bazı eserlerde bu kaynaktan yararlanılmıştır. Erdebil'deki Safeviyye Medresesi'nin müderrisi olan Abdülkâzım Muhammed Erdebîlî, 1118/1706-1707 tarihinde Şeyh Safi hakkında yazdığı *Safvetü'l-Âsâr fî Ahbârü'l-Ahyâr* isimli eserinde Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'sinden yararlandığını dile getirmiştir: "Mücahitlerin mücahidi ve takvalıların takvalısı olan Şeyh Hüseyin Zâhidî kendi makâlâtında Şeyh'in beş oğlunun olduğunu yazmıştır" (Erdebîlî, 1375, ss. 226-227).

Abdülkâzım Muhammed'in yanı sıra Seyyid Hasan Esterâbâdî'nin 1115/1703-1704 yılında kaleme aldığı *Târîh-i Sultânî* isimli vakayinamesinde de *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'den yararlanıldığını tahmin ediyoruz. Özellikle de Safevî şeyhlerinin evlatlarının isimleri *Târîh-i Sultânî*'ye *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'den alınmış gibi gözükmektedirler. Hoca Ali'nin ve oğlu Şeyh İbrahim Şeyhşah'ın vefat tarihlerinin *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'de yer alan şekliyle *Târîh-i*

5 Bağdat uğruna yapılan Safevî – Osmanlı mücadelesi için bkz. Küpeli, 2010, ss. 227-244.

Sultânî'ye yansımaları, bu yöndeki ihtimalimizi kuvvetlendirmektedir (krş. Zâhidî, 1343, ss. 45, 65; Esterâbâdî, 1366, s. 24).

Sonuç

Safevî dönemi tarih yazımında *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye* ve yazarı Şeyh Hüseyin Zâhidî özel bir yere sahiptir. Şeyh Safiyeddin Erdebîlî'nin müşşidi ve kayın pederi olan Şeyh Zâhid Geylânî, Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin 11. kuşaktan dedesidir. Şeyh Hüseyin'in ataları yüzyıllarca Azerbaycan'ın Muğan ovasında yaşamış ve Safevî nesli tarafından himaye görmüşlerdir. XVII. yüzyılın birinci yarısında uzun bir süre zarfında Şeyh Safi Türbesi vakıflarının tevliyeti yazarın babası Şeyh Abdal Bey'e ve amcası Şeyh Şerif Bey'e mahsus olmuştur. XVII. yüzyılın başlangıcında Erdebil'de doğduğunu tahmin ettiğimiz Şeyh Hüseyin, babasının güdümünde iyi bir eğitim aldıktan sonra genç yaşlardan itibaren Safevî ordusunun sıralarına katılmış ve çeşitli seferler esnasında dönemin padişahlarının maiyyeti içinde bulunmuştur. 1640'lı yılların sonlarından itibaren emekliliğe ayrılan Şeyh Hüseyin, ondan sonraki hayatını ibadete ve ilme adanmıştır. Bu dönemde Horasan'a yerleşen ve bilhassa Meşhed'de ikamet eden müellif, Nurbahşiyye tarikatına bağlanmıştır. Daha sonra Azerbaycan'a dönen Şeyh Hüseyin, büyük bir ihtimalle Erdebil'e yerleşmiştir ve 1689 yılında gerçekleşen vefatına değin bu şehirde yaşamıştır. Tasavvuf üzerine *Beyânü'l-Esrâr*, *Sıfâtü'l-Uşşâk* ve *Meşriku'l-Envâr* adlı eserler yazdığı bilinmektedir. Bu eserler sırasıyla İmam Cafer es-Sâdik'ın, Hz. Ali'nin ve Şeyh Safi'nin irfanî düşüncelerinin açıklanmasını konu edinmektedirler.

Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye ise Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin en meşhur eseri olup, Safevîlerin atası olan Firuzşah Zerrinkulah'tan (XI. yüzyıl) Şah Süleyman'ın iktidar dönemine (1666-1694) kadar Safevî ailesinin tarihçesini ele almaktadır. Fakat dönemin diğer kaynaklarından farklı olarak bu eserde siyasi tarih olayları değil, Erdebil Tekkesi'nin oluşum ve gelişim süreci ile Safeviyye şeyhlerinin menkıbeleri ön planda tutulmuş, ayrıca Şeyh Hüseyin'in mensubu bulunduğu Zâhidîler neslinin faaliyetlerine ve Safevîlerle olan ilişkilerine dair önemli bilgiler sunulmuştur. Üç adet yazma nüshası (Cambridge, Tahran ve St. Petersburg) ve iki adet baskısı (Berlin, 1924 ve Tahran, 2016) bulunan eserin elyazmaları arasında bazı farklılıkların olduğu gözlemlenmektedir. Her bir nüshanın kendine özgü avantajlarını belirtmekle beraber müellifin hayatı sırasında, 1688 yılında istinsah edilmiş olan Tahran nüshasının daha kapsamlı olduğunu söyleyebiliriz. Cambridge ve Tahran nüshalarının her birine beşer minyatür çizilmesine rağmen St. Petersburg nüshası resimlerden yoksundur. Yine aynı nüshanın bazı sayfalarının kayıp olduğu görülmektedir.

Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin kendi eserini hazırlarken Safevî müelliflerinden İbn Bezzâz Erdebîlî'nin *Safvetü's-Safâ* ve İskender Bey Münşî'nin *Târîh-i Âlemârâ-yı Abbâsî* isimli eserlerinden, Hoca Ali'nin bir mecmua içinde yer alan yazılı menkıbelerinden, Hoca Ali'nin, Şah Hatâî'nin ve Seyyid Kasım-ı Envâr'ın şiir divanlarından, Şeyh Safi Türbesi'ne ve Zâhidîler nesline mahsus belgelerden yararlandığı, ayrıca şifahi rivayetlere ve şahsî müşahedelerine yer verdiği belli olmaktadır. Müellifin böyle bir

eser telif etmesinin sebebi, bir taraftan atalarına ve şahsına yaptıkları iyiliklerin mukabilinde Safevî sülalesine teşekkür etmek, diğer taraftan da Şeyh Safi'nin yetişmesinde Şeyh Zâhid'in önemine bir kez daha dikkat çekmek ve Zâhidîler neslinin Safevî tarihindeki rolüne vurgu yapmaktır. Öte yandan kendisi de bir mutasavvıf olan Şeyh Hüseyin, XVII. yüzyılın ikinci yarısında Şii ulema ile sufiler arasında yaşanan gerilim sürecinde tasavvufun haiz olduğu ehemmiyetin altını çizmek ve Safevî şahının dikkatini de bu konuya yöneltmek istemiştir.

Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye'de Safevî şahlarının faaliyetleri üzerine çok kısa bilgiler yer alırken, Safeviyye şeyhlerinin hayatı daha geniş bir biçimde aktarılmaktadır. Söz konusu eser, özellikle Safevîlerin soy ağacının, Erdebil Tekkesi'nin ideolojisinin, tarikat âdâb ve erkânının, Şeyh Safi vakıflarının sosyo-ekonomik gelişiminin, tekke edebiyatının ve Zâhidîler neslinin faaliyetlerinin araştırılması bakımından değerlidir. Yukarıdaki örneklerden görüldüğü kadarıyla Şeyh Hüseyin Zâhidî, İbn Bezzâz başta olmak üzere kendisinden önceki yazarlardan esinlenmekle beraber, hazırlamış olduğu eseriyle kendisinden sonraki Safevî tarih yazımını da etkilemeyi başarmıştır. Sonuç itibarıyla *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*, geç bir tarihte yazılmış kısa bir risale olmasına rağmen içerdiği ilginç bilgiler nedeniyle günümüzde Safeviyye tarikatı ve Erdebil Dergâhı'nın tarihini araştıran bilim insanlarının vaz geçemedikleri ve sık sık başvuru yaptıkları önemli kaynaklardanır.

Kaynaklar / References

- Afşar, İ. vd. (1363). *Fihrist-i nüshahâ-yı hattî-i Kitâbhâne-i Millî-i Melik*. 5. c. Neşr-i Hüner.
- Afşar, İ. vd. (1369). *Fihrist-i nüshahâ-yı hattî-i Kitâbhâne-i Millî-i Melik*. 7. c. Neşr-i Hüner.
- Anzali, A. (2017). *"Mysticism" in Iran: The Safavid Roots of a Modern Concept*. The University of South Carolina Press.
- Arjomand, S. A. (2016). "Safevî Dönemi İran'ında Dinî Taşkınlık (Gulüvv), Sufilik ve Sünnilik (1501-1722)", Çev. N. Musalı, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Cilt: 7, ss. 160-195.
- Bâğbân, H. N. (1395). "Mukaddime-i musahhih", Hüseyin Pirzade Abdal Zâhidî, *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*, Armağan-ı Tarih.
- Bâğbân, H. N. (1396). "Risâle-i Sîfâtü'l-Uşşâk te'lîf-i Şeyh Hüseyin Abdal Zâhidî", *Peyâm-ı Bahâristân*, Devre-i düvvüm, IX/29, ss. 172-192.
- Bayramlı, Z. (2015). *Azərbaycan Səfəvi dövlətinin quruluşu və idarə olunmasında türk-qızılbaş əyanlarının rolu*. Avropa nəşriyyatı.
- Bayramlı, Z. (2019a). "Silsilə-tün-nəsəbi-Səfəviyyə əsəri Azərbaycan tarixinin qaynağı kimi", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 107, ss. 97-105.
- Bayramlı, Z. (2019b). "*Silsilə-tün-nəsəbi-Səfəviyyə*" əsəri Azərbaycan tarixinin qaynağı kimi. Avropa nəşriyyatı.
- Browne, E. G. (1917). "The Persian Manuscripts of the Late Sir Albert Houtum-Schindler, K.C.I.E.", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. 4, pp. 657-694.
- Browne, E. G. (1921). "Note on An Apparently Unique Manuscript History of the Safawi Dynasty of Persia", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. 3, pp. 395-418.

- Browne, E. G. (1932). *A Descriptive Catalogue of the Oriental Mss. Belonging to the Late E. G. Browne*. Completed and edited by Reynold A. Nicholson. Cambridge University Press.
- Dânişpejûh, M. T. (1340). *Fihrist-i Kitâbhâne-i Merkezî Dânişgâh-ı Tahrân*. 13. c. Çâphâne-i Dânişgâh-ı Tahrân.
- Dânişpejûh, M. T. ve Hâkimî, İ. (1346). *Nüşahâ-yı hattî*. 5. c. İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahrân.
- Dânişpejûh, M. T. ve Hâkimî, İ. (1362). *Nüşahâ-yı hattî*. 11-12. c. Müessese-i İntişârât ü Çâp-ı Dânişgâh-ı Tahrân.
- Ensârî, M. (1389). *Tashîh ü tehziye-i Beyânü'l-Esrâr-ı Şeyh Hüseyin-i Zâhidî*. Dânişgâh-ı İsfahan: Dânişkede-i Edebiyyât ü Ulûm-ı İnsânî. Payannâme-i Kârşînâs-ı Erşed.
- Envâr, S. A. (1369). *Fihrist-inüsa-ı hattî-i Kitâbhâne-i Millî-i İran*. 3. c. Çâphâne-i Armağan.
- Erdebîlî, Abdülkâzım Muhammed (1375). "Safvetü'l-Âsâr fî Ahbârü'l-Ahyâr", be kûşîş-i Mîr Hâşim Muhaddis, *Mîrâs-ı İslâmî-i İran*, Ed. Resul Caferiyân, 3. c., Kitâbhâne-i Âyetullahü'l-Uzmâ Maraşî, ss. 197-235.
- Erdebîlî, İbn Bezzâz (1373). *Safvetü's-Safâ*. Mukaddime ve tashîh: Gulâm Rıza Tabâtâbâyî Mevd. İntişârât-ı Peyâm.
- Esterâbâdî, Seyyid Hasan b. Murtaza Hüseyinî (1366). *Târîh-i Sultânî ez Şeyh Safî tâ Şâh Safî*. Be kûşîş-i İhsân İşrâkî. Çâphâne-i Behmen.
- Gallagher, A. (2011). "Shah Ismail's Poetry in the Silsilat al-nasab-i Safawiyya", *Iranian Studies*, Vol. 44, Issue 6, pp. 895-911.
- Gronke, M. (1993) *Derwische im Vorhof der Macht: Sozial und Wirtschaftsgeschichte Nordwestirans im 13. und 14. Jahrhundert*. Steiner Verlag, 1993.
- Hâirî, A. vd. (1347). *Fihrist-i Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî*. 10. c. Çâphâne-i Meclis.
- Hâirî, A. (1376). *Fihrist-i Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî*. 23. c. Çâphâne-i Meclis.
- Horst, H. (1958). "Tîmûr und Hôğa 'Alî: Ein Beitrag zur Geschichte der Safawiden", *Akademie der Wissenschaften und der Literatur: Abhandlungen der Geistes und Sozialwissenschaftlichen Klasse*, Nr. 2, ss. 23-49.
- Houtum-Schindler, A. (1897) "Shâh İsmâ'îl", *The Journal of Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. 1, pp. 114-115.
- Hüseyinî, S. A. (1365). *Fihrist-i nüshahâ-yı hattî-i Kitâbhâne-i Umûmî-i Âyetullahü'l-uzmâ Maraşî*. 13. c. Çâphâne-i Hayyâm.
- Hüseyinî, S. A. (1368). *Fihrist-i nüshahâ-yı hattî-i Kitâbhâne-i Umûmî-i Âyetullahü'l-uzmâ Maraşî*. 18. c. Çâphâne-i Hayyâm.
- Kesrevî, A. (1352). "Azerî yâ zebân-ı bâstân-ı Azerbaycan", *Kârvend-i Kesrevî*, Be kûşîş-i Yahya Zekâ, Şirket-i Sehâmî-i Kitâbhâ-yı Cîbî, ss. 317-374.
- Khanykov, N. (1852). "Sac d'Ardébil, vers l'an 1209", *Mélanges Asiatiques (Tirés du Bulletin Historico-Philologique de l'Académie Impériale des Sciences)*, Tome I, pp. 580-583.
- Kostigova, G. İ. (1988). *Persidskiye i tadjikskiy rukopisi gosudarstvennoy publiçnoy biblioteki imeni M. E. Saltikova-Şedrina (Alfavitniy katalog)*. Nauçniy redaktor: A. N. Boldirev. Çast I. Gosudarstvennaya publiçnaya biblioteka imeni M. E. Saltikova-Şedrina.
- Köprülü, M. F. (1928). "Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 2 (1926), ss. 579-581.
- Küpeli, Ö. (2010). "Irak-ı Arap'ta Osmanlı – Safevi Mücadelesi (XVI-XVII. Yüzyıllar)", *History Studies*, Ortadoğu Özel Sayısı, ss. 227-244.
- Leşker-nüvis, Mirza Hasan Han. *Kitâbçe-i Sarîhü'l-Mülk*. İran İslâmî Şûrâ Meclisi Ktp., nr. 17228/208393.
- Marcinkowski, C. (2012). "Persian Historical Writing under the Safavids", *The Oxford History of Historical Writing*, Vol. 3, Ed. by J. Rabasa, M. Sato, E. Tortarolo and D. Woolf, Oxford University Press, pp.173-191.

- Mazzaoui, M. (1972). *The Origins of the Safawids: Shi'ism, Sufism and the Ghulat*. Franz Steiner Verlag GMBH.
- Melville, C. (2020). "Shah Abbas's Patronage of the Dynastic Shrine at Ardabil", *Muqarnas*, Vol. 37, Issue 1, pp. 111-138.
- Miller, B. V. (1953). *Talışskiy yazık*. İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- Minorsky, V. (1954). "A Mongol Decree of 720/1320 to the Family of Shaykh Zâhid", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. XVI, No. 3, pp. 515-527.
- Musalı, N. (2016). "Şeyh İbrahim Safevî Döneminde Erdebil Tekkesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 80, ss. 9-30
- Musalı, N. (2019). *Şeyh Zâhid Geylânî ve Menâkıbı*. Hz. Pir Şeyh Şa'bân-ı Veli Kültür Vakfı Yayınları.
- Münşî, İskender Bey Türkmân ve Müverrih, Muhammed Yusuf (1317). *Zeyl-i Târîh-i Âlemârâ-yı 'Abbâsî*. Be tashîh-i Süheylî Hânsârî. Çâphâne-i İslâmiyye.
- Münzevî, A. (1377). *Fihrist-i nüshahâ-yı hattî-i Merkez-i Dâiretü'l-Ma'ârif-i Büzürg-i İslâmî*. 1. c. İntişârât-ı Vezâret-i Ferheng ü İrşâd-ı İslâmî.
- Nasr, H. (1974). "Religion in Safavid Persia", *Iranian Studies*, Vol. 7, Issue 1/2, pp. 271-286.
- Newman, A. J. (2006). *Safavid Iran: Rebirth of a Persian Empire*. I.B.Tauris & Co Ltd.
- Petruşevskiy, İ. P. (1947). "Vakufniye imeniya Ardebilskogo mazara v XVII veke", *Trudi Instituta istorii imeni A. Bakixanova Akademii Nauk Azerbaydjanskoy SSR*, Tom I, ss. 24-41.
- Petruşevskiy, İ. P. (1949). *Oçerki po istorii feodalnıx otnoşeniy v Azerbaydjane i Armenii v XVI – načale XIX vv.* İzdatelstvo Leningradskogo Gosudarstvennogo Universiteta.
- Rahimlû, Y. (1351). "Nigâhî-i tatbîkî be Safvetü's-Safâ ve Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye", *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyyât ve Ulûm-ı İnsânî-i Dânişgâh-ı Tebriz*, No. 24 (104), ss. 451-457.
- Quinn, S. A. (2004). "The Silsilat al-Nasab-i Safaviyyah and Safavid Historiography", *Hemâiş-i Safeviyye der güstere-i târîh-i İran-zemin: mecmua-i makâlât*, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tebriz, pp. 49-65.
- Quinn, S. A. & Melville, C. (2012). "Safavid Historiography", *Persian Historiography*, Ed. by C. Melville, I. B. Tauris & Co Ltd, pp. 209-257.
- Savory, R. (1980). *Iran under the Safavids*. Cambridge University Press.
- Storey, C. A. (1972). *Persidskaya literatura: bio-bibliografiçeskiy obzor v tryox çastyax*. Perevel s angliyskogo, pererabotal i dopolnil Yuriy Enoxoviç Bregel. Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literaturı.
- Şah İsmail (2017). *Hatâyî Dîvânı*. Haz. M. Macit. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Şeyhü'l-Hükemâî, İ. (1387). *Fihrist-i Esnâd-ı Buka-i Şeyh Safiyyeddîn-i Erdebîlî*. Kitâbhâne, Mûze ve Merkez-i Esnâd-ı Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî.
- Şîrâzî, İ. Y. ve Hâirî, A. (1353). *Fihrist-i Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî*. 3. c. Çâphâne-i Meclis.
- Türkmân, İskender Bey Münşî (1382). *Târîh-i Âlemârâ-yı 'Abbâsî*. Müellif-i mukaddime ve gerdâverende-i fihrist: İrec Afşar. 2. c. İntişârât-ı Emîr-i Kebîr.
- Yazıcı, T. (1993). "Çârdarb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8. c., ss. 226-227
- Zâhidî, Şeyh Hüseyin. *Meşriku'l-Envâr*. İran İslâmî Şûrâ Meclisi Ktp., nr. 933, ss. 1-117.
- Zâhidî, Şeyh Hüseyin. *Sıfâtü'l-Uşşâk*. İran İslâmî Şûrâ Meclisi Ktp., nr. 933, ss. 124-133.
- Zâhidî, Şeyh Hüseyin. *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*. İran Milli Ktp., Tahran, F-1202.
- Zâhidî, Şeyh Hüseyin. *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*. Rusya Devlet Halk Ktp., St. Petersburg, Xan-92.
- Zâhidî, Şeyh Hüseyin (1343). *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*. İntişârât-ı İranşehr.

Ekler / Appendices**Ek 1:** Şeyh Zâhid ile ilgili minyatür (Tahran nüshası, s. 61).**Ek 2:** Şeyh Safi ile ilgili minyatür (Tahran nüshası, s. 75).

Ek 3: Şeyh Sadreddin ve iki müridiyle ilgili minyatür (Tahran nüshası, s. 105).



Ek 4: Hoca Ali ile ilgili minyatür (Tahran nüshası, s. 116).



Ek 5: Şah Abbas ve Abdal Bey Zâhidî ile ilgili minyatür (Tahran nüshası, s. 222).

